

5841

ԱՐՇԱՄ ՏԱՏՐԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԺԻՆ ՁԱՅՆԸ

ԳԻՐԲ ՄՏԱԾՄԱՆ,
ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

1938

Տպարան ՍՍՀՍԿ - ՄԵՍՐՈՊ
Գլխիք:

081

S-25

081

S-25

ԱՐՇԱՄ ՏԱՏՐԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻՆ ՁԱՅՆԸ

ԳԻՐԲ ՄՏԱԾՄԱՆ,
ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

Ա .

Գիտե՛մ թէ հայերէն երգեր գիտես, մէկ հատ
մը բնաթէ եւ ըսէ,
Ըսէ՛ այս ամառան վրայ, այս ժողովուրդին վր-
այ, ինչ որ եիմա՛ կայ,
Խօսեղ զիւրիմաց ըլլայ, մաւր ու կնճռոտ բա-
նք մի՛ բռնը,
Գիտես թէ պանդուխտ եմ ես, պանդուխտին
սիրտը մի՛ կռարեք ...:

ՆԱՀԱՊԵՑ ԳՈՒԶՍԿ

Բ .

Ժողովուրդդ, ո՛վ Տէր, ինչպէ՛ս էր հօր՝
Սրբ իր հետ ունէր, Հաւատի՛ն, Յայտի՛ն,
Սրբորդեալ Սիրո՛վ՝ սուրբ եռաժանին...

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷՆԱՆ

Գ .

Օ՛հ, երկընճէ՛ն, երկընճէ՛ն իմ մարդկային էու-
րեան,
Մարդկային բա՛ն մը անցաւ փորոցիկի մը
նրման,
Ու ես եիմա՛ եմ լեցուն խրոպիւնքով անասի-
ման...

ԱՐՇԱՄ ՏԱՏՐԵԱՆ

Այս հատորը կը բովանդակէ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԻՄ ՄԱՐՄԻՆԻԱՆ ՄԷՋ...

Ո՛ՂՋ ԵՄ ՄԷՋՆ ԵՍ...

ՎԵՐԱԴԱՐՁ ՄԸ

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

ՎԱԻԵՐԱԹՈՒՂԹԵՐ

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՔՆՅԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

5841

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

Այս հրատարակութիւնը կեանքին ու մտածումին մէջ վստահութեան արարք մը կ'արտայայտէ։ Ու նաեւ՝ Հայ ժողովուրդին բնութեան մէջ։ Աւելի'ն։ Անիկա վստահութեան արարք մը կ'արտայայտէ մանաւանդ՝ իմ անձնական հայութեանս մէջ ու մէջը իմ մարդկային էութեանս։

Կ'ընդունիմ իմ ներկայ իրականութիւնս ա'յնպէս ինչպէս որ է ու կ'ընդունիմ զայն՝ իր ամբողջութեանը մէջ։

Կ'ընդունիմ ես զիս այնպէս ինչպէս որ եմ ու ա'յն որ եմ։ Ու ասիկա՝ ամբողջովի'ն ու մէջը իմ ներկայ իրականութեանս։

Կ'ընդունիմ Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութիւնը ա'յնպէս ինչպէս որ է ու կ'ընդունիմ զայն՝ իր ամբողջութեանը մէջ։

Կ'ընդունիմ Հայ ժողովուրդը ա'յնպէս ինչպէս որ է ու այն որ է։ Ու ասիկա՝ ամբողջովի'ն ու մէջը իր ներկայ իրականութեան։

Ու կ'ընդունիմ այս բոլորը՝ որովհետեւ այս բոլորին մէջ միայն կը գտնեմ հոգեկան արժէքներ ու կը հաւատամ որ՝ այս արժէքներուն գիտակցութեամբն է միայն՝ որ կարելի է քանդել բոլոր այն տարրերը որոնք կը կազմեն մեր ժողովուրդին գոյութեան թշուառութիւնը, մեր ժողովուրդին ներկային մէջ եւ որոնք կը սպառնան մեր ժողովուրդին բնութեան տեւականացումին։ Ու կ'ըսեմ. — այս արժէքներուն գիտակցելու համար, անհրաժեշտ է նախ զանոնք ընդունիլ ու զանոնք ընդունելու մեր արարքն է միայն՝ որ կրնայ զանոնք փրկել։ Ու հոգեկան այս արժէքներուն փրկութեան մէջն է միայն՝ փրկութիւնը մեր ժողովուրդին։

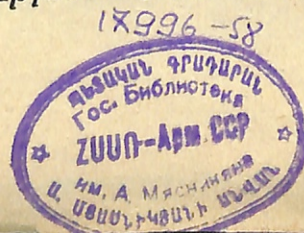
1922էն ի վեր, Հայ մտաւորականութիւնը կ'անտեսէ ու անտեսելով՝ կը լքէ Հայ ժողովուրդին ճշմարիտ արժէքները։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ Հայ մտաւորականութիւնը կը մերժէ Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութիւնը ու Հայ ժողովուրդը՝ իր ներկայ իրականութեան մէջ, ինչպէս կը մերժէ անիկա՝ իր ներկայ ու սեփական իրականութիւնն ու ինքզինքը՝ իր ներկայ իրականութեան։

նութեան մէջ։ Ու այս արժէքները կը փոխարինէ քաղաքականութեամբ մը, որ mythe մըն է միայն։ Ու ամէն mythe, ամէն տեղ ու ամէն ժամանակ, կ'ընդդիմանայ ճշմարտութեան։ Հայ ժողովուրդին ճշմարտութիւնը Հայ ժողովուրդին ներկային մէջն է եւ ոչ թէ՛։ Հայ ժողովուրդին ապագային մէջ կամ մէջը Հայ ժողովուրդին անցեալին։ Ու ինչ որ կար Հայ ժողովուրդին բնութեան մէջ իբրեւ արժէք, Հայ ժողովուրդին պատմութեան սկիզբն իսկ, ներկայիս ալ, Հայ ժողովուրդին բնութեան մէջ կայ՝ իբրեւ արժէք։ Ու եթէ կան արժէքներ, որոնք կորսուած են դարերու ընթացքին, անոնք կորսուած են որովհետեւ անոնք Հայ ժողովուրդին բնութեան ինքնայատուկ արժէքները չէին։ Աւելի'ն։ Անոնք արժէքներ չէին։

* * *

Իւրաքանչիւր հայ անձի մէջ շարժում մը կայ, որ ներքին է, որ ազա'ա է, որ բանական է, որ կը բխի իր մանայատուկ բնութենէն, իր ընդհանրական (Հայ ժողովուրդին բնութեան սահմաններուն մէջ՝ միայն ընդհանրական ու ընդհանրական՝ մարդկային բնութեան սահմաններուն մէջ այն չափով՝ որով ընդհանրական է Հայ ժողովուրդին բնութիւնը՝ մարդկային բնութեան մէջ) բնութեան ազդեցութեան ներքեւ եւ կը վաւերացուի այս վերջինէն, որ իր ամբողջ էութիւնը ներքին գործունէութեան մը մէջ կը դնէ եւ որով, իւրաքանչիւր հայ անձի իրականութիւնը, ամէն տեղ ու ամէն վայրկեան, կը վերստեղծուի իր մէջ։ Աւելի'ն։ Այս ներքին շարժումը, իր բացարձակութեամբն իսկ, ամէն տեղ ու ամէն վայրկեան, կը վերստեղծէ, իւրաքանչիւր հայ անձի համար, ամբողջ Հայ ժողովուրդը։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ, Հայ ժողովուրդը, իր իրականութեան մէջ, հարազատ արտայայտութիւնն է իւրաքանչիւր հայ անձի սեփական իրականութեան։

Հայ ժողովուրդին մէջ, ներքին այս շարժումը ծնած է, աճած եւ զտուած է, դարերու ընթացքին։ Ու անիկա է որ՝ դարերու ընթացքին, Հայ ժողովուրդին բնութիւնը յայտնաբերած է, այսինքն՝ իրականացուցած է։ Բայց այս ներքին շարժումը չէ՛ որ կառուցած է Հայ ժողովուրդը։ Բայց այս ներքին շարժումը չէ՛ որ Հայ ժողովուրդը պահած է Հայ ժողովուրդը։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ այս ներքին շարժումէն առաջ, Հայ ժողովուրդին մէջ կայ մտածումը Հայ ժողովուրդին։ Ու այս մտածումին գլխաւոր նկարագիրը՝ միութիւնն է։ Ու իւրաքանչիւր հայ, այս միութեան գաղափարը իր սիրոյն միջոցաւ միայն կրցած է ունենալ

և կրնայ ունենալ: Ու ճշմարիտ սէրը տեւականօրէն ներկայ մըն է ու տեւականօրէն՝ ներկային մէջ, նման բարոյականին, նման մտածումին ու նման գիտակցութեան:

Այս ներքին շարժումը միակ ճամբան է որ հայ անձը, ուստի Հայ ժողովուրդը կը տանի՝ Հայ ժողովուրդին բնութեան: Ու հայ անձին փրկութիւնը, ուստի՝ փրկութիւնը Հայ ժողովուրդին, Հայ ժողովուրդին բնութեան մէջն իսկ է: (1)

* * *

Ամէն հայ անհատ որ կանգ կ'առնէ ինքն իր մէջ ու ինքզինքին դէմ, կը գտնուի ինքզինքին՝ ինքզինքէն և Հայ ժողովուրդէն: Բոլոր հայ անհատները, որոնք կանգ կ'առնեն իրարու մէջ և իրարու դէմ, կը գտնուին Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութենէն և Հայ ժողովուրդէն և իրենք իրենցմէ՝ երբ անկեղծ են: Ես չեմ տեսած հայ անհատ մը որ գտնուի մըն չունենար իր բերնին մէջ ու մէջը իր սրտին ու մտքին: Արդ, ամէն գտնուած դժգոհութիւն մը կը պարփակէ: Ու ամէն դժգոհութիւն՝ դժգոհութիւն է որովհետեւ մարդը՝ տեսնելով հանդերձ իրողութիւն մը այնպէս՝ ինչպէս որ է, կը տեսնէ, նոյն իրողութիւնը, այնպէս, ինչպէս որ պէտք էր ըլլար: Ու երբ հայ անհատը կը յայտարարէ իր դժգոհութիւնը, անիկա այս երկու իրողութիւնները միայն տեսնելով չի գոհանար: Անիկա իր մէջ կը կրէ սեղ'ը երկրորդ իրողութեան ու նաեւ՝ զայն իրականացնելու կամքը: Ու իւրաքանչիւր

(1) Կը վստահամ այս շարժումէն օրինակներ յիշել, պարզապէս, որովհետեւ կը վստահամ օրինակներու մէջ սահմանափակել այս շարժումը որ անսահման է ինքն իր մէջ: Բայց ի սէր յստակութեան ու յետոյ՝ ըսել վերջ անսահմանութիւնը այս շարժումին ու հաստատել վերջ մանաւանդ՝ թէ ամէն օրինակ սահման մըն է միայն, կը համարձակիմ տալ օրինակներ: — Ամէն հայ որ արժանի է Հայ անունին կը զգայ շարժում մը իր ամբողջ էութեանը մէջ, երբ կը լսէ ու կանգ կ'առնէ Անդրանիկի, Վարդանի, Կոմիտաս Վարդապետի, Ս. Մեսրոպի անուններուն առջեւ: Կը զգայ շարժում մը, երբ կը լսէ հայերէն երգ մը, օտար քաղաքի մը մէկ փողոցէն անցած պահուն: Կամ շարական մը՝ Հայ եկեղեցւոյ մէջ: Ծարժում մը, երբ կը տեսնէ Հայ եկեղեցին, Հայ Դպրոցը, Հայ մանուկները: Ծարժում մը, երբ կը կարգայ գաղթական, որք, Հայ, անցեալ, ներկայ ու ապագայ բառերը: Ծարժում մը, երբ ուրիշներ ցոյց կուտան իրեն իր Հայ ըլլալը: Ծարժում մը՝ երբ կը տեսնէ, թուղթին վրայ իսկ, Արարատի պատկերը, որքեռու խմբանկար մը կամ խմբաւորում մը հայ շերտներու: Ծարժում մը՝ երբ իր դէմ կը ծածանի օտար դրօշակ մը կամ մանաւանդ՝ եռագոյնը: Ծարժում մը՝ երբ կը տեսնէ լուսանկարները Հայաստանի մէջ կառուցուող աւաններու: Կամ՝ սինէմայի մէջ: Ծարժում մը, շարժում մը, շարժում մը միշտ, որ սկիզբ մըն է անշուշտ, բայց հայ անձին կամքին գործունէութիւնը միայն կրնայ զայն շարունակել: Զայն փրկել:

չիւր հայ անհատի մէջ տեւականօրէն ներկայ է տառապանքը: Ու ասիկա՝ որովհետեւ Հայ անհատին տառապանքը այն միջոցն է, որ կը տարածուի միջևը Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան այնպէս՝ ինչպէս որ է անիկա և այնպէս ինչպէս որ պէտք էր ըլլար: Ու այս տառապանքը նոյնն է իւրաքանչիւր հայ անհատի մէջ: Ու այս տառապանքը ես կը կոչեմ նախնական իրողութիւնը Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան, ինչպէս կը կոչեմ նախնական իրողութիւնը Հայ ժողովուրդին բնութեան, իւրաքանչիւր հայ անհատի ներքին շարժումը:

* * *

Հայ ժողովուրդը, իր ներկայ իրականութեան մէջ պէտք ունի իմաստութեան մը, այսինքն՝ մտածելու և գործելու ձեւի մը: Արդ, ես այս իմաստութիւնը կը տեսնեմ միայն այն ձեւին մէջ որով հայ մտաւորականութիւնը կը մարդկայնացնէ նախնական իրողութիւնը Հայ ժողովուրդին բնութեան ու նախնական իրողութիւնը՝ Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան: Այսինքն՝ այն ձեւին մէջ որով հայ մտաւորականութիւնը հաղորդակցութեան կը մտնէ, Հայ ժողովուրդին երկու՝ նախնական իրողութիւններուն հետ: Ու այս ձեւը՝ այս երկու նախնական իրողութիւնները ընդունիլն է նախ և ոչ թէ՛ անոնց մերժումն ու ժխտումը:

* * *

Այս դիտողութիւնները, ինչպէս նաև ուրիշ բազմաթիւ դիտողութիւններ զորս մեր ժողովուրդը կ'ընէ ինքն իր մէջ, կը հաստատեն իրականութիւններ՝ որոնք մեր ժողովուրդին բնութեան շարժումներուն սկզբնաւորութիւններն են: Ու մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութիւնը կազմուած է մեր ժողովուրդին բնութեան անհրաժեշտութիւններուն սկզբնաւորութիւններով միայն: Ու այս սկզբնաւորութիւնները տեւականօրէն սկզբնաւորութիւններ կը մնան, քանդուելով իրենք իրենց մէջ: Ու ասիկա՝ որովհետեւ անոնք կը բախին սպառնալիքներու և արդելքներու որոնք պարտադրուած են մեր ժողովուրդին՝ արտաքին աշխարհին կողմէ: Ու մանաւանդ՝ որովհետեւ մեր մտաւորականութիւնը կ'անտեսէ ու կ'արհամարհէ զանոնք:

Ես կը տարուցակեմ այս սկզբնաւորութիւնները ոչ թէ՛ զանոնք փոխելու համար, այլ լրացնելու համար զանոնք: Այսինքն՝ զանոնք փրկելու համար: Ու իմ կամքիս գործունէութիւնը հո՛ս է ու հո՛ս է միայն: Մարդ կը կամենայ իրականացնել միայն այն կարելիութիւնները որոնք կը գտնուին իր սեփական իրականու-

թեան մէջ Մարդ կը կամենայ ինչ որ սկսուած է իր մէջ բնական-
նօրէն։ Ու կամենալ կը նշանակէ շարունակել։ Եւ կամ ոչինչ չի
նշանակել։ Մեր մէջ կամեցողութիւն չկայ կ'ըսեն ինծի։ Ու
ի՞նչպէս կը հասկնամ ես բոլոր անոնք՝ որոնք կ'ըսեն ինծի ասի-
կա։ Ու ի՞նչպէս կը հասկնամ ես իրենց սխալը։ Իրենց սխալը՝ որ
է Հայ ժողովուրդին բնութեան պարտադրել անհրաժեշտութիւն-
ներ՝ որոնց օտար է Հայ ժողովուրդին բնութիւնը և որոնք ան-
կարելիութիւններ են Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան
համար։ Այսինքն՝ որոնք Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականու-
թեան մէջ գոյութիւն իսկ չունին։

* * *

Մարդկային էակը որ զոհն է անարդարութեան, տեւականօ-
րէն կը կրէ իր մէջ ծանր ու աշուղ ու կենդանի տրամութիւն մը
ու հիմա, ես գիտեմ՝ թէ իմ տրամութիւնս կուգայ ինծի, ինչպէս՝
իւրաքանչիւր հայու, այն գիտակցութենէն որ ես ունիմ և ո-
րով ես գիտեմ թէ՝ մեր ժողովուրդը ու մեր ժողովուրդին հետը
ես, ըլլալով հանգիստ գոհը իմ հայրերուս սխալին, ես զոհն եմ
մասնաւորաբար, մարդկային անարդարութեան։ Ու այս տրամու-
թիւնը, այսինքն՝ անարդարութեան այս կնիքը զարնուած է իւ-
րաքանչիւր հայ դէմքի վրայ, իւրաքանչիւր հայ սրտի մէջ, իւ-
րաքանչիւր հայ նայուածքի խորը։ Ու այս տրամութիւնն է որ
շղթայած է Հայ ժողովուրդին մէջ, բնութիւնը Հայ ժողովուրդին։
Ու անհրաժեշտ է յողթել այս տրամութեան, ձեռքազատելու հա-
մար բնութիւնը՝ Հայ ժողովուրդին։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ Հայ
ժողովուրդին փրկութիւնը, մէջն է Հայ ժողովուրդին բնութեան
գործունէութեան և ոչ թէ՝ մէջը Հայ ժողովուրդին պատմու-
թեան։ Եւ ոչ ալ՝ մէջը Հայ ժողովուրդին ապագային։

Ու սիրով միայն կարելի է քանդել այս տրամութիւնը։ Գի-
տեմ, Գիտեմ։ Իմ տրամութիւնս կ'աներեւութանայ իմ մէջս այն
պահերուն միայն, երբ ես կը յորդիմ սիրով, իրերուն, իրակա-
նութիւններուն, մարդերո՛ւն և բնութեան առջև։ Ու այս պա-
հերուն է որ ես կը զգամ որ ես մարդկային էակ մըն եմ ու կ'ըմ-
բռնեմ։— մեծ, գեղեցիկ, ազնիւ ու իրական բան մըն է մարդ-
կային էակ մը ըլլալը։ Ու իմ մարդկային էակ մը ըլլալու վկաս,
իմ հա՛յ ըլլալս է։ Ու ես ամբողջ Հայութիւնը, սխտոյ և միու-
թեան մէջ միայն կրնամ տեսնել, բռնել և ըմբռնել։

* * *

Տեւական ու կենդանի սպասում մը կայ իմ էութեանս իւ-

րաքանչիւր հիւլէին մէջն իսկ կարծես ու այս սպասումը լուսա-
ւորուած է անհուն յոյսով մը որ կը կառուցանէ իրականութիւնը
իմ անձիս։ Ու նոյն սպասումն ու նոյն յոյսը ես միշտ կը գտնեմ
իւրաքանչիւր հայու դէմքին վրայ, աչքին մէջ, ձայնին և շեշ-
տին մէջ, լուսութեան, շարժումին ու անշարժութեան մէջ։ Ու կը
հաւատամ որ, այս սպասումն ու այս յոյսը աւելի՛ իրական են
քան բոլոր այն իրականութիւնները որոնք կը շրջապատեն զիս,
իւրաքանչիւր հայ ու ամբողջ Հայ ժողովուրդը։ Ու այս սպա-
սումն ու այս յոյսը, ինչպէս իմ մէջս, նոյնպէս իւրաքանչիւր հա-
յու մէջ, նոյնպէս ամբողջ Հայ ժողովուրդին մէջ, սպասումն է,
յոյսն է այն անարդարութեան վախճանին, որ զարկած է զիս, որ
զարկած է իւրաքանչիւր հայ ու ամբողջ Հայ ժողովուրդը։ Ու
մեծութիւնն ու իրականութիւնն ու գեղեցկութիւնը իմ սպասու-
միս ու իմ յոյսիս, ինծի կուտան ուժ և քաջութիւն, պայքարե-
լու համար ո՛չ թէ այս անարդարութեան քանդումին համար, այլ՝
կառուցանելու համար արդարութիւնը որուն արժանի եմ ես, և
որուն, ինծի նման ու ինծի հետ, արժանի է իւրաքանչիւր հայ
ու ամբողջ Հայ ժողովուրդը, մէջը բոլոր ժողովուրդներուն, ժա-
մանակին ու բնութեան։ Մէջը մարդկութեան ու տիեզերքին։

* * *

Օտար պետութիւնները մեզի մեր անկախութիւնը խոստա-
ցած ըլլալուն համար չէ՛ որ մեր ժողովուրդը արժանի է անկա-
խութեան ու ես կը պահանջեմ օտար պետութիւններէն մեր ժո-
ղովուրդին անկախութիւնը, պահանջելէ՛ վերջ զայն մեր ժողո-
վուրդէն նախ, այլ որովհետեւ, մեր ժողովուրդը, ինքն իր մէջ,
արժանի է իր սեփական անկախութեան։ Ուստի՝ մեր ժողովուր-
դին անկախութիւնը արդարութիւն մըն է։

* * *

Հայրենիքի պահանջումը, ներկայիս, փոխած է իր բնութիւնն
ու իր արտայայտութիւնը, գրեթէ բոլոր ժողովուրդներուն մէջ։
Այս պահանջումը անտեսական անհրաժեշտութիւնն է, իր բնու-
թեան և իր արտայայտութեան մէջ։ Մեր ժողովուրդը միայն, բո-
լոր ժողովուրդներուն մէջ, իր հայրենիքը կը պահանջէ շո՛տ ա-
ւելի բարձր և շո՛տ աւելի օրինաւոր գաղափարով մը։ Ու այս
գաղափարին արժէքն ու արդարութիւնը, մեր ժողովուրդին՝ ար-
դարութեան ու արժէքին գիտակցութիւնն է։ Մեր ժողովուրդին
արժէքն է։ Ու այս արժէքը, մեր ժողովուրդը իր արիւննովն է որ
չահած, նուիրականացուցած, սրբացուցած է։ Աւելի՛ն։ Զա՛յն օ-
րինաւորած է։

* * *

Մեր ժողովուրդին վրայ կախուած են բազմաթիւ սպառնալիքներ ու կա՛ն սպառնալիքներ՝ մեր ժողովուրդին մէջ: Ու այս սպառնալիքները լուրջ են: Ո՛չ մէկ ճիշդ իմ կողմէս զանոնք յիշաշնչելու, մերժելու և ժխտելու: Ո՛չ մէկ ճիշդ նաեւ անոնց տալու տարբեր բնութիւններ և տարբեր երեւոյթներ, խարելու համար զիս ու մեր ժողովուրդը: Զանոնք կարելի է յաղթել միա՛յն ու միայն իրենց բնութեան ու այս բնութեան սահմաններուն մէջ: Բայց նախ անհրաժեշտ է քանդել, մեղմէ դուրս, այն հասարակական յենակէտը ուր անոնք կը միանան իրարու, ինչպէս նաեւ քանդել ա՛յն հասարակական յենակէտը մեր սրտին մէջ, որ մեղսակից մըն է արտաքին աշխարհին հետ:

* * *

Այս սպառնալիքները գոյութիւն ունին, որովհետեւ գոյութիւն ունի Հայ ժողովուրդը: Ուրեմն՝ Հայ ժողովուրդը սեփական բնութիւն մը ունի ու այս սեփական բնութիւնը՝ իր սեփական գոյութիւնը: Ու ասիկա՝ որովհետեւ այս սպառնալիքներուն գոյութիւնն իսկ կը հաստատէ բնութիւնն. ու գոյութիւնը Հայ ժողովուրդին: Աւելի՛ն: Ամբողջ մարդկութեան մէջ, Հայ ժողովուրդը իրականութիւն մը ստեղծած է ու այս իրականութիւնը գոյութիւն պիտի չլինար ունենալ, եթէ Հայ ժողովուրդը գոյութիւն չունենար:

Բայց ունի՞ արժեք մը այս իրականութիւնը ինքն իր մէջ: Այս հարցումը հաւասար է հետեւեալ հարցումին. — Հայ ժողովուրդը ունի՞ արժեք մը ինքն իր մէջ: Ա՛րդ, Հայ ժողովուրդին արժէքին մեծութեան ու իրականութեան չափը, այն պայքարն է որ անիկա կը մղէ դարերէ ի վեր, այս սպառնալիքներուն դէմ: Իմ ամբողջ ճիշդ կը կեդրոնանայ, այս պայքարին աւելի՛ կենդանութիւն, աւելի՛ տարողութիւն, աւելի՛ գիտակցութիւն տալուն մէջ: Այսինքն՝ իմ ճիշդ ուղղուած է Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութիւնը լուսաւորելու, զայն վերածելու արժէքներու և այսպէսով, զայն յաւիտենականացնելու, Հայ ժողովուրդին ներկային մէջ, մարդկութեան ու աշխարհին մէջ: Ու մէջը՝ աիեղերքին: Ու այս գործը կարելի է կառուցանել, ստեղծելով պատմական վիճակ մը: Աւելի ճիշդը, արդէն գոյութիւն ունեցող պատմական վիճակին տալով աւելի՛ մեծ նշանակութիւն մը, աւելի՛ մեծ իրականութիւն մը ու զայն ընելով աւելի՛ մարդկային, մեր ժողովուրդին մարդկային ճշմարտութեամբը: Ու այս ճշմարտութիւնը մէջն է մեր ժողովուրդին բնութեան:

* * *

Հայ ժողովուրդին համար, անհատապէս ու հաւաքաբար, միակ

հարցը, իբրեւ հայ գոյութիւն ունենալն է, այսինքն չմեռնիլն է: Ու ասիկա՝ որովհետեւ Հայ ժողովուրդը, իր ամբողջութեանը մէջ, ինքզինքը կը գտնէ բռնուած իր կոկորդէն: Յուսահատութիւնը մէջն է բոլոր հոգիներուն ու այս հոգիներուն համար, իրենց յուսահատութիւնը չունի ո՛չ իմաստ, ո՛չ արժէք և ո՛չ ալ կարելիութիւն մը: Ա՛րդ, ինծի համար կարեւորն ու միակ հարցը, մեր ժողովուրդին գոյութիւնը ապահովելը չէ, այսինքն՝ իբրեւ հայ տեւելը չէ: Ինծի համար, նախընտրելի է անշուշտ, մեռնիլ իբրեւ հայ, քան թէ միայն գոյութիւն ունենալ, քան թէ մեռնիլ իբրեւ տեւէ մէկը: Ինծի համար անհրաժեշտ է ապրիլ, այսինքն՝ իրադրոծել իմ մարդկային էակի և հա՛յ անհատի բնութեանս անհրաժեշտութիւններն ու կարելիութիւնները: Ու կառուցանել արժէքներ՝ ապրելով միայն: Յետոյ՝ ինծի համար անհրաժեշտ է իմաստ մը տալ, գիտակցութեան վերածել, արժէքաւորել այն յուսահատութիւնը որ ես կը գտնեմ իմ հոգիս մէջ: Աւելի՛ն: Այս յուսահատութեան մէջն իսկ գտնել իմ յոյսս, իմ հաւատքս, իմ սէրս ու իմ կամքս: Ի՛մ փրկութիւնս:

* * *

Կորուստը ամէն տեղ է ու կորուստին նման՝ կորուստին վախը: Ու այս վախին արտայայտութիւնը ես կը տեսնեմ ամէն հայու դէմքին վրայ, ես կը լսեմ ամէն հայու բերնէն ու ես կը կարդամ ամէն անգամ՝ որ հայերէն տող մը կը կարդամ, հայերու վերաբերեալ: Ու այս վախին գոյութիւնը, իւրաքանչի՛ւր հայու մէջ, կը հաստատէ նմանութիւնը իւրաքանչի՛ւր հայու: Կը հաստատէ բնութիւնը Հայ ժողովուրդին:

* * *

Ամէն օր քիչ մը աւելի՛ ու ամէն օր աւելի՛ խորապէս, Հայ ժողովուրդին բնութիւնը ու այս բնութեան գիտակցութիւնը, հայ անհատին մէջ, կը ծածկուին խաւարներով ու կը կորսուին խառնուրդի մը մէջ՝ որ աշխարհն է ուր բացակայ է Աստուած: Մեր պապերուն համար դարեր պէտք եղան, անսահման զոհողութիւններ, անձկութիւններ, տառապանքներ և սէրեր պէտք եղան, բռնելու, զտելու և հաստատելու համար Հայ ժողովուրդին բնութիւնը, այսինքն՝ յսակութիւն մը կառուցանելու համար տեղեկութիւն մեզ, եկեղեցիի մը նման: Ու այս անփոխարինելի յսակութիւնը, ներկայիս, իւրաքանչիւր հայ անհատի մէջ, ուստի ամբողջ Հայ ժողովուրդին մէջ, կը քանդուի, ինչպէս ժամանակին կը քանդուէր մեր երկիրը, գիւղ առ գիւղ, քաղաք առ քաղաք, աւան առ աւան: Ու այս քանդումն դէմ, հայ անհատը, ուստի Հայ ժողովուրդը, անտարբեր չէ, ինչպէս անիկա անտարբեր չէր երէ՛կ,

իր գիւղին, իր քաղաքին քանդուածին դէմ: Բայց, իր մեծամասնութեանը մէջ, ինչպէս երէկ, նոյնպէս այսօր. Հայ ժողովուրդը, այս քանդուածին դէմ (դէմ կ'ըսեմ ու կը ստորագծեմ և ասիկա արդէն կը բացատրէ իմ մտածումս իր ամբողջութեանը մէջ) կը կենայ անշարժ, կրաւորական ներկայութեան մը մէջ որ գիտակցութեան բացակայութիւնն իսկ է, իբրեւ թէ տեսարանի մը առջև գտնուէր և ոչ թէ՝ այս քանդումը իր էութեան քանդումն իսկ ըլլար: Ու այս կրաւորականութիւնն է որ կը կորսնցնէ զայն, ցրուելով իր ներքին բոլոր զօրութիւնները երազանքին, տենջանքին, գանգատին, անձկութեան, բողբոջին ու վախին մէջ, մինչ անցեալին, անիկա կը մնար ամբողջ ինքն իր մէջ: Ու ասիկա՝ որովհետեւ քանդումը արտաքին էր միայն և ոչ թէ՝ ներքին, ինչպէս է հիմա: Ու այս պատճառաւ իսկ, միշտ յոյս մը ունէր Հայ ժողովուրդը իր էութեան ամէնախորունկ մասին մէջ ու այս յոյսն էր ամբողջ իր իրականութիւնը: Ու ինչպէս մարդկային անհատին, նոյնպէս հայ անհատին, նոյնպէս Հայ ժողովուրդին փրկութիւնը մէջն է իր յոյսին:

* * *

Անհատը կը փոխուի մասնաւորաբար ա'յն ազդեցութիւններուն ներքեւ որոնց բնութիւնը տարբեր է իր բնութենէն: Այսինքն՝ որոնց բնութիւնը օտար է իր բնութեան: Հայ անհատը որ կ'ապրի միայն իր հայ բնութեամբը, այսինքն՝ որ միայն հայ կ'ըլլայ, անհրաժեշտօրէն, իր ներկայ պայմաններուն մէջ, ենթարկուած է փոփոխութիւն մը կրելու: Բայց հայ անհատը, իր հայութեան մէջ յառաջանալով, երբ կը հասնի իր մարդկութեան ու հայ ըլլալով հանդերձ կ'ըլլայ մա'րդ, աւելի՛ երկարօրէն կը տեսէ իր հայութեան մէջ ու կը փրկէ զայն:

* * *

Ողբերգութիւն մը կայ որ մեր ժողովուրդին ողբերգութիւնն է և որ ո'չ մէկ ուրիշ ժողովուրդինը չէր կրնար ըլլալ. չի կրնար ըլլալ ու չէ՛ արդարեւ: Ու երբեք իմ իւրաքանչիւր շարժումիս կը զգամ զայն իմ մէջս, կը զգամ նաեւ զայն իմ շուրջս: Ու ես զիս կը գտնեմ գինուորադրուած այս ողբերգութեան մէջ, այնքան խորապէս ու այնքան ճակատագրականօրէն, որքան մէջը աշխարհի իրականութեան: Ու ո՞րն է այն հայը որ չի գտնուիր՝ մէջը այս ողբերգութեան ու չի կրեր զայն իր մէջ, նման իր սրտին, նման իր մտքին, նման իր արիւնին:

* * *

Մեր ժողովուրդը ենթարկուած է իր արտաքին պայմաններուն

րուն ու մեր ժողովուրդին գոյութիւնը կախում ունի այս արտաքին պայմաններէն: Բայց մեր ժողովուրդին ողբերգութիւնը չի գտնուիր այս ենթարկումին մէջ այլ մէջը հետեւեալ իրականութեան. — հակառակ որ մեր ժողովուրդին գոյութիւնը կախում ունի իր արտաքին պայմաններէն, այս արտաքին պայմանները անկարող են մեր ժողովուրդին բնութիւնը մեղի բացատրելու: Ու ասիկա՝ որովհետեւ այս պայմանները ո'չ մէկ յարաբերութիւն չունին մեր ժողովուրդին բնութեան հետ, ուստի, այս բնութեան արժէքին հետ: Մեր ժողովուրդին կեանքին աղբիւրը մեր ժողովուրդին բնութեան մէջն է: Բայց այս արտաքին պայմանները կրնան դեր մը տալ մեր ժողովուրդին գոյութեան:

* * *

Մեր ժողովուրդը կը գտնուի ուրիշ ժողովուրդներէն ո'չ միայն իր բնութեան ինքնութեամբը, այլ մասնաւոր՝ իր բնութեան ինքնութիւնը իրականացնելու, այսինքն՝ զայն տեսականացնելու իր կամովն, որ անշուշտ մէջն է իր բնութեան ինքնութեան: Ինչ խորհուրդ է, Հայ ժողովուրդին բնութեան իսկ ներգոյ, որ Հայ ժողովուրդը, դարեւր ընթացքին պահած է Հայ ժողովուրդ: Այս խորհուրդէն զատ, որ զօրեւեակ խորհուրդն է ըստ իս, ինչ բան կրնար արգելել Հայ ժողովուրդը միանալու պարսիկներուն (Քրիստոնէութենէն առաջ), միանալու յոյներուն՝ որոնք Քրիստոնէայ էին իրեն նման, միանալու թուրքերուն, երբ այս միացումով ամէն իրաւունք պիտի ունենար անիկա, այսինքն՝ այլեւս պիտի դադրե՛ր զրկանքներ, նուաստացումներ և տառապանքներ կրելէ: Պիտի դադրե՛ր զոհեր տալէ: Պիտի դադրե՛ր զոհուելէ:

Մեր ժողովուրդին՝ իր բնութեան ինքնութիւնը տեսականացնելու կամքին մէջ, ես կը տեսնեմ, մեր ժողովուրդին կատարելութեան գաղափարը ու ամբողջ արժէքը մեր ժողովուրդին կը գտնուի այն յարաբերութեան մէջ որ կա՛յ մեր ժողովուրդին բնութեան ինքնութեան և իր կատարելութեան գաղափարին միջև: Այսինքն՝ մեր ժողովուրդին արժէքը, մեր ժողովուրդին բնութեան խորքին ու ձեւին մէջ չէ, այլ մեր ժողովուրդին ընթացքին արժէքը, մեր ժողովուրդին կամքին մէջն իսկ է, որ մեր ժողովուրդը կը մղէ՝ իր բնութեան ինքնութիւնը իրականացնելու: Ու այս ինքնութիւնը սկզբունքն է Հայ ժողովուրդին կամքին:

Ու Հայ ժողովուրդին արժէքը, իր ներկայ իրականութեան մէջ, ինչպէս իր անցեալին, կը կայանայ, իր կատարելութեան գաղափարին պարփակած ազատութեան փարոսին ու այս ազա-

տութեամբ ընտրած, իր ընդունած դիրքին մէջ: Այսինքն՝ իր բնութեան ինքնութիւնը, իր ներկայ իրականութեան մէջ իրանացնելու իր տրամադրութեան մէջ:

Ո՛չ ոք և ո՛չ մէկ բան պիտի չկրնան զիս համոզել թէ՛ մեր հայրերը մեռան, պարզապէս մեռնելու համար, պարզապէս մեռած ըլլալու համար: Ընդհակառակը, ես կը հաւատամ որ անոնք մեռան՝ որպէսզի մեզ չըլլայինք այնպէ՛ս, ինչպէս եղած էին իրենք: Ուրեմն անոնք մեռան մեզի համար: Ու պէտք է խոստովանիլ.— մեռնելը դիւրին բան մը չէ եւ մտնաւանդ ուրիշ մը համար մեռնելը, երբ նոյն իսկ այդ ուրիշը քու գաւազն է:

Մեր կուսակցութիւններն ու մեր հաստատութիւնները, տեւականօրէն կը գանգատին՝ որ մեր ժողովուրդին մեծ մասը կը մերժէ միանալ իրենց: Այս գանգատը կը հաստատէ իրականութիւնը Հայ ժողովուրդին մէկ մասին մերժումին ու ինքն ալ, իր կարգին, իրականութիւն մը կ'ըլլայ: Ու կարծուածէն աւելի լուրջ իրականութիւններ են, Հայ ժողովուրդին մեծագոյն մասին այս մերժումն ու այս մերժումին պարփակած միութիւնը: Պէ՛տք է ըսել աւելին: Այս մերժումը, եթէ ոմանց մէջ վատութիւն է, ուրիշներու մէջ՝ վախ, անտարբերութիւն կամ անհոգութիւն, Հայ ժողովուրդին լաւագոյն մասին մէջ, ուստի՝ արժէքաւոր մասին մէջ, անիկա ուրիշ բան մըն է ու գոյր է մեր կուսակցութիւններուն ու մեր հաստատութիւններուն անոնց վրայ նետած ամբաստանութիւնն ու անէծքը: Ծանօնալ բնութիւնն ու ձեւերը այս մերժումին: Յետոյ՝ քանդել զայն, քանդելով անոր պատճառը: Այն գործը, որ ես մեք գործը կը կոչեմ, այս մերժումներուն պարփակած միութեան վրայ ու միութեամբ միայն կարելի է կառուցանել:

Մեր ժողովուրդին այն մասը՝ որ ամենէն աւելի պէտք է պահանջէ, խեղդուած է իր նիւթական թշուառութեան մէջ: Ու միւս մասը չի պահանջեր, որովհետեւ իր հանգիստը կը նախընտրէ աւելի՝ քան փրկութիւնը Հայ ժողովուրդին, ուստի՝ փրկութիւնը իր սեփական հայութեան: Կայ միջին մասը որուն կը նայիմ յոյսով: Ու ասիկա՝ որովհետեւ մեր ժողովուրդին այս մասն է որ կը հաւատայ դեռ բարեկարգութեան մը կարելիութեան, այս բարեկարգութեան կարելիութիւնը իր մէջն իսկ կրելով: Ու Հայ ժողովուրդին այս մասը կազմուած է, ընդհանրապէս, հայ երիտա-

ւարդներէ: Թէեւ խոստովանիմ.— տակաւին անիկա բաց է ի բաց չարտայայտեր իր հաւատքն ու պահանջը: Ու ասիկա՝ որովհետեւ այս հաւատքն ու այս պահանջը դեռ կազմակերպուած չեն իր մէջ: Գիտակցութեան վերածուած չեն դեռ: Այս հրատարակութեան առաջին նպատակը զանոնք գիտակցութեան վերածելն է:

Հայ ժողովուրդին բնութեան ու իր ներկայ իրականութեան մէջ, դեռ կենդանի են, Հայ ժողովուրդին փրկութեան բոլոր տարրերը: Ու այս հաստատումին կոթնելով է որ ես կ'ըսեմ.— Դեռ չէ հասած վայրկեանը պոռալու.— Կրցողը քող ազատէ իր հոգին: Ու այնքան ատեն որ դեռ չէ հասած պարտութեան այս վայրկեանը, իմ մէջս կայ հաւաքաբար փրկուելու հաւատքն ու կամքը: Այս հրատարակութիւնը, այս հաւատքն ու այս կամքն իսկ է եւ ոչ թէ՛ այս հաւատքին ու այս կամքին ապացոյցը միայն:

Յաղթել՝ բոլոր վտանգներուն որոնք կը սպառնան Հայ ժողովուրդին գոյութեան և յաղթել՝ բոլոր դժուարութիւններուն՝ որոնք Հայ ժողովուրդին բնութեան սեփական զարգացումին արգելք կը հանդիսանան, կարելի է միայն կազմակերպելով գոյութիւնը Հայ ժողովուրդին: Ու կազմակերպութեան այս գործին սկզբունքներն ու պայմանները առնելով, մեր ժողովուրդին բնութեան և մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան անհրաժեշտութիւններուն մէջէն: Ու ասոր համար, հարկ է, նախ ճանչնալ այս անհրաժեշտութիւնները: Ու որպէսզի կարելի ըլլայ Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութիւնն ու այս իրականութեան մէջ Հայ ժողովուրդը ճանչնալ, անհրաժեշտ է վերահաստատել մեծութեանց յարաբերութիւնը Հայ ժողովուրդին զգացումին և բանականութեան, ինչպէս նաեւ Հայ ժողովուրդին իրականութեան և այս իրականութեան արտայայտութեան միջև: Ու ասիկա՝ որովհետեւ այս յարաբերութեան բացակայութիւնն է պատճառը այն հակասութիւններուն, այն անհասկացողութիւններուն և այն յուսահատութեանց որոնք կան մեր մտաւորականութեան զաղափարներուն և գործունէութեան մէջ ու նաեւ մէջը՝ մեր մտաւորականութեան ու մեր ժողովուրդին:

Կը հասկնամ որ, ժողովուրդին մտքին մէջ, ժողովուրդին ներկան, անցեալն ու ապագան միշտ վիպային երեւոյթ մը ստանան: Ու ժողովուրդի մը մտաւորականութեան առաջին պարտականութիւնը, ժողովուրդը տեւականօրէն իր ներկային, ապագային

ու անցեալին հանդէպ ունեցած իր վիպային գաղափարներէն ետ-
քաշելուն և անոնց տեւականօրէն իրականութիւն մը տալուն մէջ
կը կայանայ: Ու մեր մտաւորականութիւնը չէ կրցած ճանչնալ
իր պարտականութիւնը, ուստի՝ չէ կրցած կատարել ի՛ր գործը:
Ու ասիկա՝ որովհետեւ ինքն ալ, մեր ժողովուրդէն աւելի, վիպա-
յին երեւոյթի մը մէջ է որ կը տեսնէ մեր ժողովուրդին ներկան,
անցեալն ու ապագան:

* * *

Վիպային այս երեւոյթը յստակօրէն ի յայտ կուգայ այն թեր-
թերու ու գրգռու լեզուին և ոճին մէջ, որոնք լոյս կը տեսնեն
ամէն օր, մեր ներկայ իրականութեան մէջ: Ու ժամանակաշը-
ջանի մը լեզուն և ոճը, կը պարփակեն, այդ ժամանակաշրջանին
մտայնութիւնը: Ու մեր մտաւորականութեան լեզուն և ոճը, ա-
մենէն աւելի, մեր քաղաքական գրականութեան մէջ է որ վի-
պային են: Ուրեմն՝ մեր քաղաքական մտայնութիւնն է որ ամե-
նէն աւելի վիպային է, երբ ամենէն աւելի, անիկա էր որ իրա-
պաշտ պէտք էր ըլլար: Ամէն բանէ առաջ, հայ մտաւորականու-
թեան ձեռքը հայերէն բառարան մը տա՛լ:

* * *

Մեր ժողովուրդին ամբողջական իրականութիւնը իր գոյու-
թեան մէջ չէ ներկայիս և ոչ ալ՝ իր պատմութեան մէջ: Ուստի,
ամէն անգամ որ մենք կը մտածենք ու կը գործենք միայն մեր
ժողովուրդին գոյութեան համար ու գոյութեամբ, մեր ժողովուր-
դին պատմութեան համար ու պատմութեամբ, մենք կ'իյնանք
սխալին մէջ: Այսինքն՝ փաստակարին մէջ, Սխալ է, ուստի՝ փա-
ստակար, ամէն գաղափար ու ամէն գործ որ մեր ժողովուրդը կը
հեռացնէ իր սեփական բնութենէն, որ արգելք մը կ'ըլլայ մեր
ժողովուրդին սեփական բնութեան իրականացումին: Ու փոխա-
դարձաբար, ճի՛շդ է, ուստի օգտակար՝ ամէն գործ ու ամէն գա-
ղափար՝ որ մեր ժողովուրդը կը մօտեցնէ իր բնութեան, որ մի-
ջոց մը կ'ըլլայ մեր ժողովուրդին բնութեան իրականացման հա-
մար:

* * *

Ես չեմ կռթնիր, անսահման վստահութեամբ, մեր ժողովուր-
դին բնութեան վրայ, այսինքն՝ ես չեմ կրնար ունե-
նալ մե՛ր ժողովուրդին ապագային վրայ, այն անսահման վստահու-
թիւնը որ մեր ժողովուրդը մի՛շտ ունեցած է իր մէջ: Ու ասիկա՝

որովհետեւ գիտեմ թէ՛ Աստուծոյ իսկութենէն զատ ո՛չ մէկ ուրիշ
իսկութիւն չի պարփակեր վստա՛հ եւ անսահման տեւողութիւնը
իւր գոյութեան: Այսինքն՝ ո՛չ մէկ գոյութեան տեւողութիւն, ու-
րոշուած չի կրնար ըլլալ՝ ի՛ր իսկութեամբը: Ու ասիկա՝ որովհե-
տեւ ամէն գոյութեան համար արտաքինը գոյութիւն ունի ու այս
պատճառաւ իսկ եթէ անկարելի է ըսել. — Աստուծոյ գոյութիւն
ունի, կարելի է ըսել. — Աստուծոյ է:

* * *

Հայ ժողովուրդը մի՛շտ քննադատած է իր անցեալը և մի՛շտ
գանգատած անկէ՛ իբրեւ ժողովուրդ, իբրեւ պետութիւն ու իբրեւ
կառավարութիւն: Ու ասիկա՝ որովհետեւ անիկա երբե՛ք չէ քնն-
ադատած իր ներկան ու չէ՛ գանգատած՝ իր ներկայէն: Անիկա չունի
գիտակցութիւնը ներկային: Այսինքն՝ անիկա իր ներկային մէջ
մի՛շտ տենջացած է և ո՛չ թէ միշտ ունեցած, և ո՛չ թէ միշտ ունենալու
աշխատած: Ու ասկէ՛ որպէս զի անիկա կարենայ ըմբռնել սխալ
մը կամ ճշմարտութիւն մը և զանոնք զանազանել իրարմէ, միշտ
ժամանակը անհրաժեշտ է եղած իրեն համար: Ու այս ժամանակը
անիկա կը կոչէ փորձառութիւն, մինչ իրականութեան մէջ, այս
ժամանակը սովորութիւն մըն է միայն: Ու անշուշտ, անիկա օր
մը պիտի իյնայ ու խեղդուի ժամանակին, սխալին, նիւթին մէջ,
եթէ մեր մտաւորականութիւնը շարունակէ ըլլալ ա՛յն, որ է 1922է
ի վեր:

* * *

Ժամանակը մեծագոյն թշնամին է Հայ ժողովուրդին: Բայց
ժամանակը կրնայ մեծագոյն բարեկամը ըլլալ Հայ ժողովուրդին:
Ու ասոր համար՝ անհրաժեշտ է փոփոխութիւն մը ստեղծել մեր
ներկայ գոյութեան մէջ: Ու նոյնպէս: Դրամը մեծագոյն թշնամին
է Հայ ժողովուրդին ու Հայ ժողովուրդին մեծագոյն բարեկամը
կրնայ ըլլալ գրամը: Այս գիտակցութիւնն է որ զիս կը կապէ Հ.
Բ. Ը. Միութեան:

* * *

Մեր անցեալին ճանաչումը, գիտակցութիւնը, ներկայու-
թիւնն ու գործունէութիւնը մեր ներկային մէջ ու մեր ներկա-
յին համար, անհրաժեշտ են մեզի: Ու ասիկա՝ հետեւեալ պատ-
ճառներով.

Ա. — Մեր ժողովուրդը ամէն բանէ առաջ, գիտակցութեան
տագնապէ մը կը տառապի: Ու ասիկա՝ որովհետեւ մեր ժողովուր-
դը արեւածի մը ենթարկուած է: Ու այս արեւածին պատճառաւ,

մեր ժողովուրդին բնութիւնը, իր ամբողջութեամբը, ներկայ չէ մեր ժողովուրդին մէջ, ուստի մեր ժողովուրդին բնութեան դործունէութիւնը՝ մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ ամբողջ չէ: Աւելի՛ն: Այս արկածը, ամէն բան ալլափոխած է մեր ժողովուրդին մէջ ու մեր ժողովուրդին շուրջ: Ու պատճառաւն այս աշխարհութեան և պատճառաւն այս ամբողջին բացակայութեան, հայ անձը, ամէն տեղ ու ամէն վայրկեան կը կասկածի հայ անձը կը կասկածի ինքզինքէն:

Բ.— Մեր ժողովուրդին բնութեան վրայ, մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ, կախուած են սպառնալիքներ: Ու այս սպառնալիքներուն դէմ, մեր ժողովուրդին զգուշութիւնը, երկիւղն և ինքնապակումը ու այս սպառնալիքներուն դէմ մեր ժողովուրդին պայքարելու անհրաժեշտութիւնը, մեր ժողովուրդին համար զո՛ւր վատնումներ են և չլթայումներ: Ու ասոնք կը ըզբաղեն մեր ժողովուրդը, ժամանակին մէջ զայն հեռացնելով իր բնութեան ստեղծագործ անհրաժեշտութենէն: Ու այս սպառնալիքներուն պատճառաւն իսկ, մեր ժողովուրդին բնութիւնը, իր ներկայ իրականութեան մէջ, ինքզինքը ամբողջութեամբ յայտնաբերելու անկարելիութեան մէջ կը գտնուի:

Գ.— Մեր ժողովուրդին բնութիւնը, մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ, շրջապատուած է արգելիքներով: Մեր ժողովուրդը օտար է բոլոր այն երկիրներուն մէջ ուր անիկա կը քաշքշէ իր գոյութիւնը: Ու այս արգելքները, այսինքն՝ այս օտարութիւնը, կը սահմանափակեն ազատութիւնը մեր ժողովուրդին: Ու այս սահմանափակումը, մեր ժողովուրդին բնութիւնը կը դնէ ինքզինքը ամբողջութեամբ ցուցադրանքի տակարելիութեան մէջ:

Ես կը կրկնեմ.— Մեր ժողովուրդին, իր պատմութեան մէջ, իր բնութեան իրականացուցած արժէքներուն ճանաչումը, մեր ներկային մէջ, կ'աւելցնէ ճանաչումը մեր ժողովուրդին բնութեան: Ու այս արժէքներուն գիտակցութիւնը, ներկայութիւնն ու մասնակցութիւնը մեր ժողովուրդին ներկային մէջ, մեր ժողովուրդին համար, յուսալու, հաւատալու, սիրելու և գործելու և ինքզինքին վրայ վստահութիւն ունենալու պատճառներ են: Ուստի՝ մեր անցեալը անհրաժեշտ է մեզի, մեր ներկային մէջ, մեր ժողովուրդին պատմական վիճակ մը ստեղծելու համար: Մեր ժողովուրդը՝ մեր ներկային մէջ, ամբողջ ընելու համար:

Մեր ժողովուրդին պատմութեան մէջ ճակատագրապաշտութիւն մը կայ, ինչպէս ամէն ժողովուրդի պատմութեան մէջ: Ու

ժողովուրդի մը պատմութեան ճակատագրապաշտութիւնը, ժողովուրդի մը պատմութեան մեռած մասն է: Մեր ժողովուրդը կը սահմանափակուի իր պատմութեան ճակատագրապաշտութեան մէջ, այսինքն՝ իր պատմութեան մեռած մասին մէջ: Ու ասիկա է պատճառը, մեր ժողովուրդին ներկային մէջ, մեր ժողովուրդին պատմութեան անգործունէութեան, անբերրութեան և անիրակաշտութեան: Դարձեալ, այս պատճառաւն է որ, մեր ժողովուրդը, իր ներկայ իրականութեան մէջ, կը սպասէ ինքզինքին, առանց ինքզինքը յայտնաբերելու ճիգը ընելու: Ու դարձեալ, պատմական ճակատագրապաշտութեան հետեւանքով է որ, մեր ժողովուրդը իր ներկայ իրականութեան մէջ, կ'ենթարկուի արտաքին աշխարհին, առանց ճիգ մը ընելու, այս արտաքին աշխարհն ու արտաքին աշխարհին մէջ՝ ինքզինքը փոխելու: Ու ինքզինքը փոխելու ճիգին մէջ՝ ինքզինքը ճանչնալու: Ու ինքզինքը ճանչնալով՝ ինքզինքը կառուցանելու:

Մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ, պատմական վիճակ մը ստեղծելու համար, անհրաժեշտ է նախ ժամանակ մը ստեղծել: Ու ժամանակ մը ստեղծելու համար՝ փոփոխութիւն մը: Ու ասիկա՝ որովհետեւ մեր ժողովուրդին սեփական ժամանակը չէ՝ որ փոփոխութիւն մը կը ստեղծէ, այլ՝ մեր ժողովուրդին փոփոխութիւնն է որ կը ստեղծէ սեփական ժամանակը մեր ժողովուրդին: Ու մեր ժողովուրդը կրնա՛յ, իր ներկայ իրականութեան մէջ, ի յայտ բերել այս փոփոխութիւնը, իր սեփական ձեռքերով, այն ատեն միայն, երբ, յաղթելով իր պատմութեան ճակատագրապաշտութեան ու փրկելով ինքզինքը՝ պատմական ճակատագրապաշտութենէն (ժողովուրդ մը դիւրութեամբ չկրնար ինքզինքը ազատել իր պատմութեան ճակատագրապաշտութենէն, գիտե՛մ: Բայց ամէն դիւրութիւն մաս է ու ամէն կեանք՝ դժուարութիւն), կը մտնէ իր ներկայ իրականութեան մէջ, հաւաքական շարժումով իր իմացականութեան ու կամքին, իր հոգիին ու ներքին կենդանութեան, ինքզինքը շարունակելու իր մէջ բնականօրէն զգացած անհրաժեշտութեան ու իր կոչումին: Այսինքն՝ իր բնութեան իրականացումով իսկ, երբ կը ստեղծէ իր սեփական ազատութիւնը: Ու ասոր համար անհրաժեշտ է քանդել նախ՝ պատմական ճակատագրապաշտութիւնը, ինչպէս նաև քանդել ցնորսաեղութիւնը, պարզամտութիւնը, սովորամոլութիւնը, քօնֆօրմիզմը, անհատապաշտութիւնն ու խեղափառութիւնը մեր մտքին:

Հայ անհատը որ կ'ուզէ մտածել ու գործել մեր ժողովուրդին

մէջ, ստիպուած է մտնել հասարակութեան մէջ: Ու ասիկա՝ որովհետեւ անհատական գործը միշտ դուրսն է ժամանակէն ու մեր ներկային մէջ, մեզնիս սահմանափակուած ենք ժամանակով: Ու ասկէ՝ ժամանակաշրջանը որուն մէջ մենք կը քաջքննէք մեր գոյութեան ու մեր բնութեան գիտակից ու անգիտակից կարելիութիւնները, ժամանակին մէջ՝ մեր հայրենիքն է: Այսինքն՝ մեր հայրենիքը, մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ, մեր ժողովուրդին ներկայ անհրաժեշտութիւնն է: Ուրեմն, հայ անհատին գործունէութիւնը, իբրեւ հիմ ունի ու կրնայ միայն ունենալ, իր սեփական անհրաժեշտութիւնը, որ անհրաժեշտութիւնն է Հայ ժողովուրդին: Ու այս անհրաժեշտութիւնը ո՛չ մէկ ժողովուրդի մէջ, չէ այնքան մեծ ու ծանր՝ որքան է մեր ժողովուրդին մէջ: Ըսել կ'ուզեմ.— Ո՛չ մէկ ժողովուրդ, ներկայիս, ամբողջ աշխարհի վրայ, նուազ ազատ չէ որքան Հայ ժողովուրդը: Ու անհրաժեշտ է, հայ անհատին համար, ամբողջ Հայ ժողովուրդին համար, քաջութեան արարքով մը, բնորոշ յայ անհրաժեշտութիւնը, համակերպիլ անոր ու անոր մէջն իսկ գտնել իր փրկութիւնը: Ու ամէն փրկութիւն ինքնայատուկ է ամէն մարդու համար, ամէն ժողովուրդի համար: Աւելի՛ն: Ո՛չ մէկ մարդու համար, ո՛չ մէկ ժողովուրդի համար, ո՛չ մէկ փրկութիւն այնքան յատկանշականօրէն ինքնայատուկ չէ, որքան հայ մարդուն համար ու Հայ ժողովուրդին: Ու ասիկա հասկնալի է: Ու հասկնալի է նաեւ.— Հայ ժողովուրդին փրկութեան ինքնայատուկ ըլլալն անգամ, կը հաստատէ Հայ ժողովուրդին բնութեան արժէքը:

Մեր կուսակցութիւնները կը խօսին միայն իրենց կուսակցութեան պատկանող հայերուն համար ու կը խօսին դեմ՝ ուրիշ կուսակցութիւններու պատկանող հայերուն: Խօսիլ ամբողջ Հայ ժողովուրդին համար: Ու խօսելու համար ամբողջ Հայ ժողովուրդին, անհրաժեշտ է նախ պատասխանատուութիւն մը ստանձնել: Ամէ՛ն հայ, կուսակցական կամ ոչ, կը սարսափի պատասխանատուութիւն մը ստանձնելէ: Ու այս տկարութիւնը ինձի կ'ըսէ՝ թէ այս տկարութեան պատճառը ուրիշ տկարութիւն մըն է.— Հա) անձը վստահութիւն չունի ինքն իր վրայ: Եւ ասիկա՝ որովհետեւ հայ անձը կազմակերպուած չէ ինքն իր մէջ իբրեւ հայ ու իբրեւ մարդ: Ու մեր ժողովուրդին ներկայ անկազմակերպ վիճակը, հարազատ պատկերն է հայուն ներքին ու անձնական անկազմակերպութեան:

Խօսիլը բաւական չէ: Անհրաժեշտ է խօսելէ առաջ և խօսելու

ընթացքին ճիշդ մը ընել հասկցուելու համար: Ու սկզբնական ճիշդ պէտք է կեդրոնացնել լեզուին արտայայտութեան վրայ: Մեր լեզուն, ներկայիս, ահաւոր ստախոսութիւն մըն է միայն: Ու ասկէ՝ անիկա չունի ո՛չ մէկ արդիւնադործութիւն մեր ժողովուրդին մէջ: Վերահաստատել մեր լեզուն արդիւնադործութիւնը՝ վերահաստատելով նախկին յատկութիւնն ու ազնուականութիւնը մեր լեզուն: Ու ասոր համար անհրաժեշտ է վերահաստատել յատկութիւնն ու ազնուականութիւնը մեր մտքին:

Յեղափոխական մը կայ իմ մէջս, որովհետեւ ես ըմբռնած եմ խորունկ պատճառները իմ տառապանքիս՝ որ տառապանքն է մեր ժողովուրդին և դատողութիւն մը բերած՝ այս տառապանքին մէջ ու այս տառապանքին շնորհիւ: Ու անկարելի է յեղափոխական չըլլալ մեր անհատական ներկային մէջ ու մէջը՝ մեր ժողովուրդին ներկային: Ու յեղափոխական մը ըլլալու համար, անհրաժեշտ չէ՝ երիտասարդ ըլլալ: Ու այս գիտակցութեամբն է՝ որ ես կը նայիմ իմ ետիս, նայելով հանդերձ իմ շուրջս ու իմ առջևս: Ու որ հայուն մէջ քնացող յեղափոխական մը չկայ:

Ու մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ, միայն ու միայն բարոյականի յեղափոխութեան մը ու բարոյական յեղափոխութեան մը կարելիութիւնները կան: Ու բարոյականը երբեք թէօրիք չէ, այլ՝ տեւականօրէն գործնական է: Ասիկա՝ որովհետեւ բարոյականը, նման արդարութեան, տեւականօրէն ներկան է ու միայն ներկային մէջ կրնայ ըլլալ: Վաղը անբարոյական է ինչպէս անբարոյական է երէկը: Այսօր միայն բարոյական է: Ու բարոյականութիւնը որ վաղուան համար միայն բարոյականութիւն մըն է և ոչ թէ՝ այս օրուան համար, անբարոյականութիւնն իսկ է: Ու մեր յեղափոխութիւնը անբարոյական յեղափոխութիւն մը և անբարոյականութեան յեղափոխութիւն մը եղաւ, իր ըսկըզբունքներուն մէջ, որովհետեւ մեր յեղափոխութիւնը գործեց ապագային համար, անտեսելով մեր ժողովուրդին ներկան:

Որպէսզի ես կարենամ ինքզինքս ճանչնալ, անհրաժեշտ է ինձի համար, որ ես գործեմ, որ ես իրականացնեմ բոլոր այն նկարագիրները որոնք կը կազմեն իմ անձս: Ասիկա՝ որովհետեւ իմ կամքիս օրէնքը՝ իմ կամքիս արտայայտութիւնն է միայն: Ու կամքիս գործունէութիւնը անհրաժեշտ է տարածել բոլոր մարդերուն մէջ: Գեղարուեստը անբուական է ինձի՝ իմ էութիւնս

ամբողջութեամբ իրականացնելու համար: Ինծի անհրաժեշտ են նաև քաղաքականութիւնն ու բարոյագիտութիւնը: Այսինքն ինծի համար անհրաժեշտ են ամբողջ աշխարհը, ամբողջ մարդկութիւնը, ամբողջ կեանքը: Ու այս բոլորէն առաջ՝ ամբողջ Հայ ժողովուրդը:

Մեր ժողովուրդը, ներկայիս, գոյութիւն միայն ունի ու գոյութիւնը բաւական չէ մարդուն: Ու կասկածը կայ իւրաքանչիւր հայու մէջ, որովհետեւ իւրաքանչիւր մարդկային էակի մէջ կայ գոյութեան անբաւականութեան գիտակցութիւնը: Ու յետոյ՝ որովհետեւ ասոգոյթիւնը միայն գործով կարելի է տեւականօրէն ողջ պահել ու մեր ժողովուրդին ներկային մէջ, չկայ գործ մը որուն կառուցումին համար, մեր ժողովուրդը ի գործ դնէր իր ամենէն կենդանի ու ամենէն ներքին իրականութիւնը: Այսինքն՝ այն իրականութիւնը որ մեր ժողովուրդը ոտքի կը բռնէ և զայն կ'ընէ Հայ ժողովուրդը և ոչ թէ՝ ուրիշ ոեւէ ժողովուրդ մը:

Իւրաքանչիւր հայու մէջ, այս կասկածը պղտոր է, խորունկ է ու իր խորութեամբն իսկ՝ հեռաւոր: Բայց անիկա միշտ կենդանի է, միշտ իրական է, ու մերթ գիտակից և յաճախ՝ անգիտակից ու մութ ու ծանր: Ու այս կասկածն է որ, տեւականօրէն կը ջարդէ հայ անհատին բնութեան խոյանքները ու կը նետէ զայն յուսահատութեան մէջ, անշարժութեան մէջ, կորուստին մէջ: Ու այս կասկածին գործունէութիւնը, օր ըստ օրէ կ'աճի, կը մեծնայ, կը շատնայ հայ անհատին մէջ, թթխմորի մը նման: Ու անշուշտ՝ մեր ժողովուրդին կրած յուսախաբանութիւնները, մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութիւնն ու ապագային անորոշութիւնն են, պատճառները այս կասկածին: Բայց մանաւանդ՝ այս կասկածին պատճառը, մեր ժողովուրդին ներկային մէջ, մեր ժողովուրդին բնութեան անգործութիւնն է: Ու ասիկա՝ որովհետեւ, մեր ժողովուրդը, իր բնութեան այս անգործութեան մէջ, ինքզինքն կը զգայ նուաստացած ու նուազած, ու կը կասկածի ինքն իր վրայ: Ու յետոյ՝ որովհետեւ, մեր ժողովուրդը, իր անգործութեան պատճառաւ իսկ, իր մէջ ու մէջը իր ներկային, չի գտնար ո'չ մէկ սեփական արժէք: (1)

(1) Այս կասկածը առատօրէն ի յայտ կուգայ, ամէն օր, մեր օրաթերթերուն մէջ, ուր ամէն գրող կը կենայ վերացական ընդհանրացումներու մշուշին վրայ, վախճալով խորութենէն, այսինքն՝ վախճալով մեր ժողովուրդին մասնայատուկ իրողութիւններուն մէջ մտնել: Աւ նաեւ՝ հայ մաւառականներուն անհատական խօսակցութիւններուն մէջ, որոնք միշտ վերացական ընդհանրացումներ են: Ու մարդկային միտքը կ'ապաստանի վերացական

Արդ, այս կասկածը քանգելու և անկէ ձեռքազատուելու միակ միջոցը, բարոյական գործն է: Բարոյական գործը իւրաքանչիւր հայուն, իւրաքանչիւր հայ հաստատութեան, իւրաքանչիւր հայ կազմակերպութեան: Ու այս գործը, մեր գործը կը կոչեմ ես:

Այն գործը, որ մեր գործն է, չէ՛ գործը մեր կուսակցութիւններուն և հաստատութիւններուն: Ու ասիկա՝ որովհետեւ անոնց գաղափարաբանութիւններուն բնութիւնը չի պարփակեր բնութիւնը մեր գործին: Ես հակառակ չեմ կուսակցութեան գաղափարին: Բայց ես գիտեմ՝ թէ անոնք անկարող են իրականացնելու մեր գործը, այնքան ատեն որ կը մնան բանտարկուած իրենց ներկայ սկզբունքներուն մէջ: Ու մեր գործը չլսած մը չի կրնար հասցնել մեր կուսակցութիւններուն և հաստատութիւններուն ընդհակառակը: Ու չեմ ըսեր. — Անոնց գործը աւելի բարձր է կամ աւելի ցած՝ քան մեր գործը: Բայց կ'ըսեմ. — մեր գործը մեր հաստատութիւններուն և կուսակցութիւններուն գործերէն տարբեր գործ մըն է: Աւելի՛ն: Անհրաժեշտ գործ մըն է: Ու ասիկա՝ որովհետեւ բոլոր այն ճշմարտութիւններուն մէջ, որոնց ուժովն ու տարողութեամբը կը գործեն մեր կուսակցութիւններն ու մեր հաստատութիւնները, չի կայ ճշմարտութիւն մը իսկ, որուն ներկայացուցած անհրաժեշտութեան և արժէքին մէջ, հայ ժողովուրդը, իր ամբողջութեամբ, հոգեկան և իմացական զուտ և անշահախնդիր հաղորդութիւն մը ունենայ: Ու ասիկա է պատճառը այն գեղախոս իրականութեան որուն գիտակցութիւնը ունի ամէն հայ, ժամանակ առ ժամանակ: Ու այս գիտակցութիւնը կ'արտայայտէ անիկա, երբ կը գանգատի մեր ժողովուրդին մէջ տիրող միութեան պակասէն: Բայց ի՞նչպէս կարելի է ստեղծել միութիւն մը առանց այս հաղորդութեան:

Այս բոլորը, սակայն, չի նշանակեր՝ որ մեր ժողովուրդին մէջ, ներկայիս, չկայ ճշմարտութիւն մը որուն ներկայացուցած անհրաժեշտութեան և արժէքին մէջ, Հայ ժողովուրդը, իր ամբողջութեամբ, հոգեկան և իմացական զուտ և անշահախնդիր հաղորդութիւն մը գտնէ: Այլ կը նշանակէ. — մեր կուսակցութիւն-

ընդհանրացումներն մէջ, երբ կասկածը խորապէս կը ընկնի իր մէջ և երբ անիկա կ'ամչնայ ու կը վախճայ իր կասկածը արտայայտելու:

Բայց մանաւանդ՝ այս կասկածը, իրեն հայ ու իրեն մարդ, մեր մէջ ամենէն գիտակցօրէն և ամենէն ցաւատանջ կերպով արտայայտած է Պրն. Վահան Թէքէեան, իր բանաստեղծական գործով: Ու անիկա միշտ կրցած է քանդել այս կասկածը՝ իր քերթուածներու վերջաւորութեան՝ արարքովը իր արուեստին:

ները ու մեր հաստատութիւնները, չեն գտած, չեն կրցած կամ չեն ուզած գտնել այն մարդկային ճշմարտութիւնը, որով կարելի պիտի ըլլար հաստատել այս հաղորդութիւնը և այս հաղորդութեան միջոցաւ՝ միութիւնը մեր ժողովուրդին մէջ: Ու այս ճշմարտութիւնը ես կը գտնեմ միայն ու միայն մեր ժողովուրդին բնութեան նախնական իրողութեան մէջ և մէջը մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան նախնական իրողութեան:

* * *

Ինչ որ կայ մեր ժողովուրդին մէջ իբրեւ գերագոյն իրականութիւն, այն հոգեկան արժէքն է որ միայն Հայ ժողովուրդինն է և որով Հայ ժողովուրդը՝ Հայ ժողովուրդը կ'ըլլայ: Այս հոգեկան արժէքն է որ Հայ ժողովուրդը կը ներմուծէ մարդկութեան մէջ, իբրեւ Հայ ժողովուրդ: Կորսնցնել այս արժէքը, կը նշանակէ կորսնցնել Հայ ժողովուրդը: Ու այս արժէքը Հայ ժողովուրդը միշտ ունեցած է իր բնութեան մէջ և միշտ ունի, նոյն իսկ, իր ներկայ իրականութեան մէջ: Ապացոյց.— Ինձի համար անկարելի է երեւակայել հայ լեզուն, հայ ճարտարապետութիւնը, հայ երաժշտութիւնը, Ս. Մեսրոպ մը, Վարդան մը, Նարեկացի մը, Քուչակ մը, Կոմիտաս Վարդապետ մը, Բաֆֆի մը, Անդրանիկ մը, ուրիշ ո՛չ մէկ ժողովուրդի մէջ: Ու իւրաքանչիւր հայ կրնայ ըսել, ինչպէս ես կ'ըսեմ.— ես զիս, այնպէս ինչպէս որ եմ, չեմ կրնար երեւակայել ուրիշ ո՛չ մէկ ժողովուրդի մէջ և մեր ժողովուրդը՝ այնպէս ինչպէս որ է՝ ուրիշ ո՛չ մէկ ժողովուրդի տեղ և իր պատմութեան ընթացքին՝ ուրիշ ո՛չ մէկ ժամանակաշրջանի մէջ: Ու կ'ընդունիմ ես զիս ու կ'ընդունիմ իմ սեփական պարտականութիւնս իբրեւ հայ ու իբրեւ մարդ:

* * *

Ներկայիս, Հայ ժողովուրդին զժախտութեան պատճառը, հայ մտաւորական դասակարգին գաղափարաբանութիւններուն տարբերութիւնները, ռիսկերը, ատելութիւնները, կիրքերը, սխալներն ու տխմարութիւնները չեն միայն Ձե՛ն նաեւ հայ մտաւորականութեան, Հայ ժողովուրդէ՛ն, ուստի և ի՛ր ներկայէն փախուստն ու ապագային մէջ ապաստանիլը: Ձե՛ն նաեւ՝ հայ մտաւորականութեան միայն քաղաքականութեամբ զբաղիլը: Մեծագոյն պատճառը Հայ ժողովուրդին զժախտութեան, հայ մտաւորականութեան այն շարժումն է որով անիկա կը լիք, Հայ ժողովուրդին գերագոյն իրականութիւնը, այսինքն՝ հոգեկան այն արժէքները որոնք Հայ ժողովուրդը կ'ընեն Հայ ժողովուրդը: Ուրեմն՝ լիովն է Հայ ժողովուրդին: Բաղմաթիւ են ապացոյցները այս

լքումին: Ես անոնցմէ երեքը միայն կը յիշեմ հոս, որոնք կը բխին իրարմէ ու կը թափին իրարու մէջ:

Ա.— Ահաւասիկ վաթսու տարիէ ի վեր, իւրաքանչիւր հայ հաստատութիւն, իւրաքանչիւր հայ միութիւն, իւրաքանչիւր հայ կազմակերպութիւն, կ'ապրի, կը մտածէ ու կը գործէ բոլոր այն ցարքերութիւններով եւ այն ցարքերութիւններուն մէջ միայն, որոնք կը գտնաւորեն, կը բաժնեն ու կը հեռացնեն զանոնք իրարմէ, անտեսելով, արհամարհելով, լքելով այն նմանութիւնները, աւելին, այն նմանութիւնը, որ Հայ ժողովուրդին բնութիւնն իսկ է, որով իւրաքանչիւր հայ հայ է և որով ամբողջ Հայ ժողովուրդը՝ Հայ ժողովուրդը: Որ իւրաքանչիւր հայու հոգեկան արժէքն է: Այսինքն՝ իւրաքանչիւր հայու ներքին Վարդանն է, ներքին Նարեկացին է, ներքին Անդրանիկն է, ներքին լեզուն է, ներքին երաժշտութիւնն է, ներքին ճարտարապետութիւնն է, ներքին բանաստեղծութիւնն է: Այս հրատարակութեան միակ ճիշդ, իւրաքանչիւր հայու մէջ, այս նմանութիւնը արթնցնելն է: Եւ իւրաքանչիւր հայ, այս նմանութեան մէջ, ինքնաճանաչումի, մարդակցութեան, գիտակցութեան, ներկայութեան, մտածումի և գործի կոնչելն է:

Բ.— Այս նմանութիւնը, այսինքն՝ Հայ ժողովուրդին բնութեան միակ արժէքը, այսինքն՝ Հայ ժողովուրդին մտածումը, հայ եկեղեցին է որ գտած, գիտակցութեան բերած և հաստատած է Հայ ժողովուրդին գոյութեան մէջ: Հայ ժողովուրդը, Քրիստոնեայ բոլոր ազգերուն մէջ, առաջին ազգն է: Ու այս միութիւնը, ուստի այս դօրութիւնը, Հայ ժողովուրդին մէջ պահած է ինքզինքը ու իր պահպանումովն իսկ՝ պահած է Հայ ժողովուրդը իբրեւ Հայ ժողովուրդ, մինչև մեր յեղափոխական շարժման ըսկիզբը: Ու մեր յեղափոխական շարժումն է որ, Հայ ժողովուրդին գոյութեան մէջ քանդած է այս նմանութիւնը, այսինքն՝ այս արժէքը: Բայց Հայ ժողովուրդին ամբողջ զժախտութիւնը, այս քանդումին մէջ չէ միայն: Անիկա մէջն է հետեւեալ հաստատումին.— մեր յեղափոխական շարժումը, քանդելով մեր ժողովուրդին գոյութեան մէջ, մեր ժողովուրդին միութիւնը, ուզած է ստեղծել ուրիշ միութիւն մը ու չէ կրցած զայն ստեղծել: Ու այս ներքին նմանութեան, այս ներքին արժէքին, այս միութեան բացակայութիւնը՝ Հայ ժողովուրդին գոյութեան մէջ, Հայ ժողովուրդը ըրած է այն՝ որ է այսօր, իրողապէս: Ու այս բոլորէն վերջ, անհրաժեշտ է դնել հետեւեալ հարցումը.— Հայ եկեղեցին, Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ, գործնականօրէն, Կրնա՞յ վերահաստատել այս միութիւնը, այս արժէքը, այս նման

նութի՛ւնը: Այսինքն՝ վերահաստատել ինքզինքը, Հայ Եկեղեցի՛ն միայն կրնայ տալ պատասխանը այս հարցումին և ոչ թէ՛ ես: Ու երբ կը գրեմ այս բառերը, վե՛ր կ'առնեմ գլուխս ու կը նայիմ Հայ Եկեղեցիին ու իմ աչքերս և դէմքս ողորւած են արցունքով, բողոքով և յոյսով:

Գ. — Հայ մաաւորականութիւնը, 1922էն ի վեր, մի՛շտ մտածած է և գործած, իր ապագային մէջ ու ապագային համար ինչպէս նաև՝ իր անցեալին մէջ ու անցեալին համար։ Ու ասիկա՝ բոլորովին անատեսելով իր ներկան, ուստի ներկայն Հայ ժողովուրդին։ Այսինքն՝ հայ մաաւորականութիւնը, անտեսելով Հայ ժողովուրդին բնութիւնը, մտածած է և գործած, Հայ ժողովուրդին պատմութեան մէջ ու պատմութեան համար։ Ես կը նախընտրեմ մեր ժողովուրդին բնութիւնը մեր ժողովուրդին պատմութենէն։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ մեր ժողովուրդին պատմութիւնը, մեր ժողովուրդին ինքն իր վրայ տուած վնասը չէ։ Ըսել կ'ուզեմ. — մեր ժողովուրդին բնութիւնը դեռ ամբողջութեամբ իրականացած չէ ու ամէն բնութիւն, որ կը պահէ իր զտութիւնը՝ չէ կորսուած։ Ու ոչինչ չէ կորսուած մեր ժողովուրդին բնութեան մէջ։ Ոչինչ չէ՝ կորսուած երբեք։

Այս գիտողութիւններուն, ինչպէս ամբողջ այս հաստորին, ինչպէս ամբողջ այս հրատարակութեան մէջ, ոմոնք պայքար մը պիտի նշմարեն անշուշտ: Չեմ գիտեր որքա՛ն ճիշդ պիտի ըլլայ այս բառը անոնց մտքին մէջ: Բայց ես կ'ըսեմ.— եթէ կա՛յ պայքար մը իմ ճիգիս մէջ, այս պայքարը ուղղուած է միմիայն մեր մտաւորականութեան դէմ և ոչ թէ՛ մեր ժողովուրդին: Ու առիկա թող չնկատուի իբրեւ շողոքորթութիւն: Ու առիկա թող չընկատուի իբրեւ արհամարանք: Ես միայն սէր ունիմ մեր ժողովուրդին հանդէպ: Ու ինծի համար պարտականութիւն մըն է մեր ժողովուրդին ըսել իրե՛ն համար ունեցած իմ զգացումներս ու յիշեցնել իրենս.— հայ մտաւորականութիւնը, Հայ ժողովուրդին համար միայն արհամարանք և միայն ժողոփորութիւն ունի: Ու առիկա ես կը տեսեմ ամէ՛ն օր հայ թերթերուն մէջ: Ու պատճառ այս իրականութեան.— հայ մտաւորականութիւնը միայն բռնկուով կը մօտենայ Հայ ժողովուրդին (երբ կը մօտենայ) ու իր բառերը անիմաստ են և զուր: Իրեն նման: Հայ մտաւորականութիւնը չի ճանչնար Հայ ժողովուրդը: Հայ մտաւորականութիւնը չի սիրեր Հայ ժողովուրդը: Բայց կը տեսնա՛յ անիկա՛ որ Հայ ժողովուրդը հասկնայ զինքը ու տա՛յ իրեն, ինչ որ ինքը կը

սպասէ ոտնկէ, կը պահանջէ անկէ: Ու այս տենչանքը, ինչպէս ամէն տենչանք, կը կապուի Հայ ժողովուրդին բնութեան ստորին մասին ու այս մասը, անկարող է արդարացնելու հայ մտաւորականութեան տենչանքը: Ու ասիկա՝ որովհետեւ այս տենչանք միշտ կ'անցնի Հայ ժողովուրդին բնութեան ստորին մասին սահմանները: Ու հոս կը սկսի պատրանքն և յուսախաբութիւնը: Ներմուծել հայ մտաւորականութիւնը Հայ ժողովուրդին մէջ: Սէրը անհրաժեշտ է:

✱ ✱ ✱

Մեր յեղափոխութեան ձախողումին համար կարելի է բազմաթիւ բացատրութիւններ տալ, ինչպէս կարելի է բազմաթիւ բացատրութիւններ տալ, մեր ներկային մէջ, մեր հաստատութիւններուն անարդէւնադրածութեան: Ուստիկա՝ որովհետեւ ինչպէս մեր անցեալին, նոյնպէս մեր ներկային մէջ, մեր հաստատութիւններուն սկզբունքներուն և մեր ժողովուրդին ներկային միջև միշտ պարսպ մը գոյութիւն ունեցած է և ունի: Քանզեւ այս պարսպը ամէն բանէ առաջ ու ամէն պարսպ կը քանդուի, երբ կը լեցուի կեանքով, երբ կը լեցուի ճշմարտութեամբ, երբ կը լեցուի մարդով: Ու ամէն կեանք, ամէն ճշմարտութիւն ու ամէն մարդ ներկային մէջն է ու ներկայն է:

Ես իրականութիւն մըն եմ Դո՛ւն իրականութիւն մըն ես ։
Հայ ժողովուրդը՝ իրականութիւն մըն է ։ Ի՞նչո՛ր ժողովուրդները
իրականութիւններ են ։ Աշխարհը իրականութիւն մըն է ։ Արդ, արուած իրականութեան մը համար անհրաժեշտ է որ գոյութիւն
ունենայ պատճառ մը որով այս իրականութիւնը ունենայ գոյու-
թիւն կամ գոյութիւն չունենայ ։ Եթէ Հայ ժողովուրդը՝ գոյու-
թիւն ունի, պէտք է պատճառ մը՝ որով անիկա գոյութիւն ունի ։
Ու եթէ Հայ ժողովուրդը գոյութիւն չունի, պատճառ մը պէտք
է՝ որ արգիլէ Հայ ժողովուրդը՝ որ գոյութիւն ունենայ ։ Ու այս
պատճառը կա՛մ Հայ ժողովուրդին բնութեան մէջն իսկ է և կա՛մ՝
Հայ ժողովուրդին բնութենէն դուրս ։ Այսինքն՝ ուրիշ իրականու-
թեան մը մէջ որուն բնութիւնը բոլորովին տարբեր է Հայ ժո-
ղովուրդին բնութենէն ։ Պատճառը, որով հայ-չորքոտանի մը գո-
յութիւն չունի, հայո՛ւն և չորքոտանիին բնութիւններէն իսկ կը
բխի ։ Այսինքն՝ հայուն բնութիւնը չի պարփակեր չորքոտանիին
գոյութիւնը և ոչ ալ՝ չորքոտանիին բնութիւնը՝ գոյութիւնը հա-
յուն ։ Ու երկու գոյութիւնները միասին՝ հակասութիւն մը կը
պարունակեն ։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ իւրաքանչիւր իրականու-

թիւն ունի իր սեփական բնութիւնը ու իւրաքանչիւր բնութիւն՝ իր սեփական գոյութիւնը։ Ու ամէն բնութիւն կը պարփակէ իր սեփական գոյութիւնը։ Մեր ժողովուրդին սեփական բնութիւնը կը պարփակէ մեր ժողովուրդին սեփական գոյութիւնը։ Ու այն օրը, ուր մեր ժողովուրդին սեփական բնութիւնը կը դադարի իր սեփական գոյութիւնը պարփակելէ, այսինքն՝ այն օրը, ուր Հայ ժողովուրդին սեփական բնութիւնը կը մեռնի, Հայ ժողովուրդը կը դադարի գոյութիւն ունենալէ իբրեւ Հայ ժողովուրդ։

Ա՛րդ, մեր ժողովուրդին պատմութիւնը, բոլոր ազգերու պատմութիւնները, մեր ժողովուրդին սեփական բնութիւնը ու սեփական բնութիւնը մարդուն ինձի կ'ըսեն։— մեր ժողովուրդին բնութիւնը իրմէջ չի պարփակեր իր մահուան պատճառը, այլ՝ այս պատճառը կը գտնուի իրմէ դուրս։ Ու յետոյ՝ անոնք կ'ըսեն ինձի։— մեր ժողովուրդին բնութիւնը իր կեանքին պատճառը կը պարփակէ իր մէջ և ոչ թէ՛ իրմէ դուրս։ Այլ խօսքերով՝ մեր ժողովուրդը չապրի՛ր բոլոր այն իրականութիւններով որոնք առաջին են իրեն, բայց այս արտաքին իրականութիւնները կըրնան զայն սպանել։ Մահաւանդ՝ այն պայմաններուն մէջ որոնցմով շրջապատուած է մեր ժողովուրդը, ներկայիս Ու այս արտաքին իրականութիւններուն դիմադրելու համար անհրաժեշտ է կամքը Ու կամքին գործունէութիւնը։ Այսինքն՝ կամեցողութիւնը։ Ամէն բան կը կայանայ այս հարցումին մէջ։— Հայ ժողովուրդը կ'ուզէ՞ դեռ, ինչպէս անիկա ուզած է դարերու ընթացքին, ապրիլ իբրեւ Հայ ժողովուրդ, բոլոր ժողովուրդներուն մէջ, ժամանակին մէջ, աշխարհին ու տիեզերքին մէջ։ Այո՛ կամ ոչ։ Անհրաժեշտ է որ՝ Հայ ժողովուրդը այլեւս տա՛յ ինքզինքին այս հարցումն ու պատասխանը այս հարցումին։ Իմ մասին խօսելով, ես տուած եմ արդէն զայն։ Ու այս հրատարակութիւնը՝ այս պատասխանն իսկ է։

Ամբողջ աշխարհի մէջ, գոյութիւն չունի ո՛չ մէկ ուրիշ իրականութիւն որ կարենայ աւելի՛ օգտակար ըլլալ հայ մարդուն քան հայ մարդը։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ բոլոր իրականութիւններուն մէջ այն իրականութիւնը որ աւելի օգտակար է հայ մարդուն, այն իրականութիւնն է որ աւելի բնականօրէն ու անհրաժեշտօրէն կը պատասխանէ իր բնութեան կանչներուն։ Հայ մարդուն բնութեան հայ մարդուն բնութիւնը միայն կը պատասխանէ, կը համապատասխանէ (զեղեցիկ՝ ու հրաշալի՛ բառ)։ Ու աշ-

խարհի բոլոր մասնայատուկ ու հասարակ իրականութիւններուն մէջ, հայ մարդուն բնութեան՝ հայ մարդուն բնութեան համապատասխանելու կարողութեան պատճառաւ, Հայ ժողովուրդին բնութեան համագոյ զտութիւնն է։ Ու ամէն՝ զտութիւն ինքնութիւն մը կ'ենթադրէ, ինչպէս ամէն ինքնութիւն՝ միութիւն մը, ինչպէս ամէն միութիւն սէր մը ու ինչպէս ամէն սէր՝ ազատութիւն մը։ Ուստի, հայ մարդը հայ մարդուն բնութեան մէջ միայն կրնայ իրապէ՛ս ազատիլ և ազատ ըլլալ։ Հայ մարդը հայ մարդուն բնութեան մէջ միայն կրնայ իրապէ՛ս սիրել ու սիրուիլ։ Հայ մարդը հայ մարդուն բնութեան մէջ միայն կրնայ իրապէ՛ս միանալ ու միութիւն մը կազմել։ Հայ մարդը հայ մարդուն բնութեան մէջ միայն կրնայ իրապէ՛ս գտնել իր ինքնութիւնը և ինքնութիւն մը ունենալ։ Հայ մարդը հայ մարդուն բնութեան մէջ միայն կրնայ իրապէ՛ս տիրել իր զտութեան և զուտ ըլլալ, այսինքն՝ ինքզինքին տիրել ու ինքզինքին ըլլալ։ Արդ, հայ մարդուն փրկութիւնը հայ մարդուն մէջն է։ Հայ ժողովուրդին փրկութիւնը Հայ ժողովուրդին մէջն է։ Միայն։ Տեւականօրէն միայն։

Ընթերցող, այն անձը, այն գաղափարն ու այն գործը որ կը մնասէ քեզի, կը մնասէ նաեւ ինձի։ Ու ընդհակառակը, այն անձը, այն գաղափարն ու այն գործը՝ որ օգտակար է քեզի, օգտակար է նաեւ ինձի։ Հաւատա՛յ այս իրականութեան։ Ու վստա՛հ եղի՛ր որ քու այս հաւատքդ գերագոյն ազդակն է Հայ ժողովուրդին միութեան ու Հայ ժողովուրդին միութիւնը՝ Հայ ժողովուրդին փրկութեան(1)

Կարելիութիւն մը կը զգամ ու կը տեսնեմ իմ մէջս, ինչպէս մեր ամբողջ ժողովուրդին մէջ, որովհետեւ այս կարելիութեանն առաջ, ես կը զգամ ու կը տեսնեմ իրականութիւն մը իմ մէջս ու մէջը մեր ժողովուրդին։ Ու իմ զգացած ու տեսած կարելիութիւնս, կարելիութիւնն իսկ է իմ զգացած ու տեսած իրականութիւնս։ Ու ինչպէս որ ես այս կարելիութիւնը կը զգամ ու

(1) Անշո՛ւշտ, անասունէն աւելի օգտակար կրնայ ըլլալ հայ մարդուն, Ափրիկէի վայրենի մարդը եւ նոյն իսկ՝ թուրք մարդը։ Անշո՛ւշտ, Ափրիկէի վայրենի մարդէն ու թուրք մարդէն աւելի, հայ մարդուն օգտակար կրնայ ըլլալ ֆրանսացի մարդը։ Անշո՛ւշտ, ֆրանսացի մարդէն ու բոլոր մարդերէն աւելի, հայ մարդուն միայն հայ մարդը կրնայ օգտակար ըլլալ։ Բնականօրէն։ Անհրաժեշտօրէն։

կը տեսնեմ այս իրականութեան մէջ, նոյնպէ՛ս, այս իրականութեան մէջն իսկ է որ կը զգամ ու կը տեսնեմ այն արգելքները որոնք կ'արգելեն որ այս կարելիութիւնը ինքնիրմով ու անմիջապէս իրականութիւն մը ըլլայ: Ու այս արգելքներուն յաղթահարելիութիւնը մէջն իսկ կը գտնուի այն մարդկային ստեղծագործ գործին որ իմ մարդկային էութեանս մէջն է և ոչ թէ՛ իմ զգացած ու տեսած իրականութեանս ու կարելիութեանս մէջ: Այս ստեղծագործ գործէն առաջ, այս արգելքները անյաղթելի էին ու առանց տնոր, անյաղթելի՝ պիտի մնային: Ուրեմն՝ այս արգելքներուն յաղթահարելիութիւնը իմ մարդկային գործս է որ ստեղծեց: Ու իմ մարդկային գործս, շնորհիւ՛ այս ստեղծագործութեան, իր կարգին, ստեղծագործ գործ մը կ'ըլլայ: Ու իմ գործովս ես կուտամ իմ մարդկային էակ մը ըլլալու ապացոյցս: Ու իմ, այս տրուած մարդկային էակը ըլլալուս պատճառն ու վկան, իմ հայ ըլլալս է: Աւելին՝ իմ հայութիւնս է:

Այն գործը որ մեր գործն է ո՛չ ոքի գործը չէ: Ու ասիկա՝ որովհետեւ այս գործը կարելիութիւն մըն է և ոչ ոք, կ'ըսեմ, ո՛չ ոք, չունի, չի ներկայացներ և չէ՛ այն իրականութիւնը որ մենք ունինք, որ մենք կը ներկայացնենք, որ մենք ենք: Ո՛չ ոք: Ո՛չ մեզմէ առաջ, ո՛չ մեզի հետ և ոչ ալ՝ մեզմէ վերջը: Ու ասիկա՝ որովհետեւ ո՛չ ոք չէ մտածած ու չի կրնար մտածել ա՛յն որ մենք մտածած ենք ու կը մտածենք, ա՛յն որ մենք զգացած ենք ու կը զգանք, ա՛յն որ մենք գիտենք, տեսած ենք ու կը տեսնենք, ըմբռնած ենք ու կ'ըմբռնենք: Այսինքն՝ ո՛չ ոք չէ գրաւած ու չի կրնար գրաւել ժամանակին եւ միջոցին մեջ այն տեղը որ մենք գրաւած ենք եւ որ մեր տեղն է: Մեր ընկիւղ գործը մեր գործն է և ոչ թէ՛ ուրիշի մը գործը: Ու այս գործը, ինչպէս ամէն՝ կարելի գործ, ստեղծագործութիւն մըն է: Ու ամէն՝ ստեղծագործութիւն բանութիւն մը կ'ենթադրէ:

Իմ ներկայ իրականութեանս մէջ ինչ որ կա՛յ իբրեւ գաղափար, իմ ներկայ իրականութեանս կարելիութիւնն իսկ է: Ու այս կարելիութիւնն է որ զիս ոտքի կը բռնէ իմ ներկայ իրականութեանս մէջ և ոչ թէ՛ իմ ներկայ իրականութիւնս է որ զիս կը բռնէ ոտքի, ըսել կ'ուզեմ, որ ինծի կենդանութիւն կուտայ: Ասիկա ճիշդ է աւելի՛ գուտ չափով մը, ամբողջ մեր ժողովուրդին համար: Ուստի՝ մեր ժողովուրդը ոտքի բռնողը, մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան պարփակած կարելիութիւնն է և ոչ թէ՛ իրականութիւնը:

Ամէն անգամ որ հայերէն թերթ մը կը կարդամ կամ կը խօսիմ հայու մը հետ, կարելիութեան մասին, կը նշմարեմ որ, հայուն համար կարելի է ամէն բան որ անկարելի չէ: Ու այս իրականութիւնը ինծի ցոյց կուտայ՝ թէ տակաւին որքա՛ն խորապէ՛ս մեր մտքին մէջ ներկայ է մեր յեղափոխութեան սկզբունքի հիմնական սխալը, որ նոյն այս սխալն է՝ կարելի է և ամէն բան որ անկարելի չէ: Ա՛րդ, այն բանը որ անկարելի չէ, կարելի չէ՛ միշտ և անմիջապէս: Ու ասիկա՝ որովհետեւ ժամանակ ըստած բանը գոյութիւն ունենալուն համար է որ ամէն՝ կարելիութիւն իր սեփական իրականութեան մէջն է որ կարելիութիւն մըն է և այս իրականութեանէն դուրս, անիկա չունի՝ գոյութիւն և չի կրնար ունենալ: Ու ասիկա՝ որովհետեւ իրականութիւնը չէ որ կարելիութեան մը կը յաջորդէ, այլ՝ կարելիութիւնն է որ իրականութեան մը կը յաջորդէ ու կարելիութիւնը, իր իրականացած վայրկեանին իսկ կ'ըլլայ ուրիշ իրականութիւն մը ու այս իրականութիւնն ալ, իր կարգին, կը պարփակէ ուրիշ կարելիութիւններ: Նայէ՛ մանուկին ու պիտի հասկնաս այս բոլորը: Իմ փորձառեւութեանս արար, ամէն տեղ ու ամէն վայրկեան, իմ աղաս է:

Կը տեսնեմ: Մեր հաստատութիւնները երբ ընտրութիւն մը կ'ընեն կարելիութիւններու մէջէն կարելիութիւն մը որդեգրելով, կը կարծեն, կը հաւատան իրենց ազատութեան և կարելիին այս ընտրութիւնը կը կոչեն իրենց ազատութիւնը, կը կոչեն ապացոյցը իրենց ազատութեան: Աւա՛ղ: Ազատութիւնն է որ կը ստեղծէ կարելիութիւնը: Մեր ներկայ՝ իրականութեան մէջ կա՛ն թաղմամբիւ կարելիութիւններ ու այս կարելիութիւնները գոյութիւն ունին, որովհետեւ գոյութիւնն ունի մեր մարդկային ազատութիւնը մեր մէջ: Որովհետեւ մեր ազգային գաղափարը դեռ ազատութիւն մը կը պարփակէ իր մէջ, ինչպէ՛ս ամէն գաղափար: Այսինքն՝ որովհետեւ դեռ Հայ ժողովուրդը ազգային գաղափար մը ունի իր մէջ:

Մեր յեղափոխութիւնը այնպէս՝ ինչպէս փորձեցին իրականացնել մեր կուսակցութիւնները, ձախողեցաւ, որովհետեւ անիկա դեռ անկարելիութիւն մըն էր, տրուած ժամանակին ու մեր ժողովուրդին տրուած մատուցուած զարգացումին մէջ: Ու իրականութեան 1860 սերունդը, որ յեղափոխական կարելիութեան

առաջ, կ'ուզէր ստեղծել յեղափոխական իրականութիւն մը, այսինքն՝ կ'ուզէր պատրաստել Հայ ժողովուրդը, անկախութեան և ազգութեան գաղափարներուն, ազգութեան և անկախութեան գաղափարներուն արժանի ընելու համար զայն:

* * *

Որպէսզի կարելիութիւն մը հնար ըլլայ իրականացնել, անհրաժեշտ է որ, նախ, այս կարելիութիւնը պարփակող իրականութիւնը գոյութիւն ունենայ, այսինքն՝ նախ կարելիութիւնը գոյութիւն ունենայ: Ու յետոյ՝ անոնք որոնք կ'ուզեն իրականացնել այս կարելիութիւնը, ճանչնան իրականութիւնն ու այս իրականութեան պարփակած կարելիութիւնը: Այս հրատարակութիւնը ճիշդ մըն է, Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան ճանաչումին ծառայելու և այս իրականութեան սահմանները հաստատելու համար: Ուստի, ճիշդ մը՝ ճանչնալու և ճանչցնելու, զտելու, հաստատելու և կառուցանելու համար ա՛յն կարելիութիւնը, որ Հայ ժողովուրդին կարելիութիւնն է, Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ: Այս հրատարակութիւնը ճիշդ մըն է մասնաւոր՝ մասնակցութեան, ճանաչումի, գիտակցութեան, ներկայութեան, մտածումի և գործի կանչելու համար բոլոր առանձինք, որոնք հա՛յ են ու կը հաւատան իրենց հայութեան ընտելութեան և այս ընտելութեան արժէքին:

* * *

Այս օր, մեր ժողովուրդին մէջ, կա՛ն բազմաթիւ կարելիութիւններ որոնք գոյութիւն իսկ չունէին 1922էն առաջ: Ու առիկա՝ որովհետեւ այն իրականութիւնը որ այս օր մեր ժողովուրդինն է, 1922էն առաջ չէ՛ր իրականութիւնը մեր ժողովուրդին: 1922էն առաջ մեր ժողովուրդը ուրի՛շ իրականութիւն մը ունէր և այն իրականութիւնը՝ ուրի՛շ կարելիութիւն մը: Ամէ՛ն իրականութիւն ունի իր սեփական կարելիութիւնը:

* * *

Մեր ժողովուրդին մէջ, իւրաքանչի՛ւր հաստատութեան վարչապետութիւնը, դրութիւն մըն է ու այս դրութիւնը չէ՛ տառապանք մեր ժողովուրդին իրականութենէն ու չէ՛ ձեռնած մեր ժողովուրդին իրականութեան վրայ: Անիկա առնուած է և ձեռնած գաղափարի մը վրայ որ մեր ժողովուրդին ապագային մէջն է միայն կամ՝ կրնայ ըլլալ: Ասկէ՛ այն անսահման անորոշութիւնը, այն անսահման պղտորութիւնն ու այն անսահման անհասկացողութիւնը որոնք գոյութիւն ունին մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեանն ու մեր հաստատութիւններուն միջև: Ու ասկէ՛ նաեւ՝ անգործութիւնը մեր հաստատութիւններուն, մեր ժողովուրդ-

դին ներկայ իրականութեան մէջ: Աւելի՛ն՝ Մեր հաստատութիւնները ո՛չ միայն մեր ժողովուրդին անգոյ ապագային մէջ կ'երկարին ու կ'անշարժան, այլ նաեւ՝ անոնք կրնան պահպանիլ ուրի՛շ ուրի՛շ ժողովուրդի մը և մեր ժողովուրդին մէջ, ուրի՛շ ուրի՛շ ժամանակաշրջանի մը: Արդ, ո՛չ մէկ ժողովուրդ մեր ժողովուրդը չէ ու չի կրնար ըլլալ ու չկրնար ներկայացնել մեր ժողովուրդին իրականութիւնը: Ու մեր ժողովուրդը, իր ներկայ իրականութեամբ, չէ՛ գտնուած իր պատմութեան ո՛չ մէկ ուրի՛շ ժամանակաշրջանին մէջ և ապագային ալ չկրնար գտնուիլ: Մեր ժողովուրդին ապագան մեր ժողովուրդին ներկային մէջն է կամ մեր ժողովուրդին ապագան գոյութիւն չունի:

* * *

Եւ ինքնուրոյն հարց մըն եմ՝ ու իմ ինքնուրոյնութիւնս կը հաստատե՛ իմ ինքնութիւնս, որ ինքնութիւնն է իւրաքանչիւր հայ անհատի և ամբողջ Հայ ժողովուրդին: Ուստի, ինձի նման, ինքնուրոյն հարց մըն է ամբողջ Հայ ժողովուրդը իր ներկայ իրականութեան մէջ, ինչպէս անիկա միջոց եղած է ինքնուրոյն հարց մը, իր պատմութեան ամբողջ ընթացքին: Ու այս պատճառաւ իսկ, Հայ ժողովուրդը միջոց ունեցած է իր ակարութիւններն ու զօրութիւնները, ինչպէս ես ունիմ, իմ ակարութիւններս ու զօրութիւններս: Ու դարձեալ, այս պատճառաւ իսկ, ինչ որ ճիշդ է ուրի՛շ ժողովուրդի մը համար, ճիշդ չէ՛ մեր ժողովուրդին համար: Ու ամէ՛ն անգամ՝ որ մենք կը բողբոջենք մեր ժողովուրդը ուրի՛շ ժողովուրդի մը հետ, մենք կ'իշխանք սխալին մէջ: Ու ամէ՛ն անգամ՝ որ մենք կ'ուզենք օրինակ առնել ուրի՛շ ժողովուրդէ մը, մենք կը խեղդուինք սխալին մէջ: Ու ամէ՛ն սխալ պատճառն է մարդուն թշուառութեան: Ու ամէն թշուառութիւն պատճառն է մահուան:

* * *

Հայ ժողովուրդը, իր ներկայ իրականութեան մէջ, ինքզինքը տեսականօրէն կը զգայ իր զո՛ւտ կարելիութեան վերածուած: Ու առիկա՝ որովհետեւ տեսականօրէն իր գոյութիւնը կը փախչի՛ իր առջեւէն, տեսականօրէն պարսպ մը ձգելով Հայ ժողովուրդին առջև ու Հայ ժողովուրդը ոտքի բռնողը, զայն Հայ ժողովուրդը ընողը, իր կարելիութիւնն է: Եւ որովհետեւ Հայ ժողովուրդը մարդկային էականութեամբ իրեն մըն է, անիկա տեսականօրէն կը կառուցանէ ինքզինքը: Եւ որպէս զի անիկա կարենայ գտնել ինքզինքը, անհրաժեշտօրէն, անիկա պարտի ինքզինքը բռնել, իր սեփական կարելիութեան ներկայութեան մէջ: Ու այս կարելիութիւնը՝ այնպէ՛ս ինչպէս որ է, չէ՛ տրուած ուրի՛շ ո՛չ

մէկ գիտակցութեան: Հայ ժողովուրդէն զատ, բոլոր միւս ժողովուրդները, զայն կը ճանչնան իբրեւ ցոլացայտնուած ժողովուրդ մը: Եւ սակայն, Հայ ժողովուրդը ի՞րապէս է հոն՝ ուր կայ բոն մը որ կախում ունի իրմէ և միայն իրմէ: Հոն՝ ուր Հայ ժողովուրդը կրնայ նայիլ ինքզինքին՝ իբրեւ պատճառք ինքնին: Ու այս պատճառը Հայ ժողովուրդին բնութեան զտութիւնն է: Այսինքն՝ Հայ ժողովուրդին բնութեան յատկանիշերուն կառուցած հաւասարակշռութիւնն է: Ու Հայ ժողովուրդը կը պատկանի իր սեփական պատճառին:

* * *

Հայ ժողովուրդը, ի՞ր ներկային մէջ, լքուած է միմիայն իր սեփական ուժերուն և այս ուժերը սահմանափակուած են ժամանակով և միջոցով, ժողովուրդներով և կառավարութիւններով: Պէտք է այլեւս գիտնալ. — Հայ ժողովուրդը կրնայ տիրել միայն ա՛յն հարստութիւններուն, որոնք անիկա կրնայ տալ ինքզինքին, իր ներկայ իրականութեան մէջ իր սեփական ճակատին քրտինքով: Պէտք է այլեւս գիտնալ. — Հայ ժողովուրդը բանատարկուած է ի՞ր առանձնութեան, այսինքն՝ ի՞ր բնութեան և իր ներկայ իրականութեան անհրաժեշտութիւններուն մէջ ուստի կա՞ որովհետեւ չկայ ո՛չ մէկ հասարակական չափ ի՞ր և իր շրջանակին միջև: Ու ո՛չ ոք չի կրնար թափանցել սահմաններէն ներս իր մտերմութեան: Ու պէտք է գիտնալ դեռ. — Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ, իւրաքանչիւր հայ անհատի համար, ժամանակը եկած է, հաւաքելու իր բոլոր հոգեկան ուժերը և վերագտնելու իր մէջ, ա՛յն մասնակցութիւնը՝ Հայ ժողովուրդին ամբողջականութեան՝ որ ցոյց կուտայ բոլոր հայ անհատներուն, իրենց ճակատագրին հասարակացութիւնը:

* * *

Հայ ժողովուրդը, իր ամբողջութեան մէջ միայն գոյութիւն ունի ինքնիրմով՝ իբրեւ Հայ ժողովուրդ: Ըսել՝ թէ հայ անհատ մը գոյութիւն ունի, կը նշանակէ ըսել. — հայ անհատ մը գոյութիւն ունի ա՛յն չափով միայն, որով անիկա մաս կը կազմէ Հայ ժողովուրդին ամբողջականութեան: Աւելին: Ա՛յն չափով՝ որով հայ անհատը գիտակցօրէն կը մասնակցի Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան:

* * *

Ամէն օր աւելի յստակօրէն կը զգամ, կը տեսնեմ ու կ'ըմբռնեմ ա՛յն պարտականութիւնները զորս ես անձնապէս ունիմ աշխարհին ու մարդկութեան հանդէպ: Ու ամէն օր աւելի յստակօրէն կը զգամ թէ՛ աշխարհին ու մարդկութեան հանդէպ ունեցած պարտականութիւններս ես կրնամ իրենց ամբողջութեան

մէջ միայն իրականացնել, ամէն օր աւելի՛ ես ինքզինքս ըլլալով: Այսինքն՝ ամէն օր աւելի՛ իրականացնելով իմ հայ մարդութեան իրականութեան այս հաստատումը կը հաստատէ ուրիշ աւելի՛ մեծ իրականութիւն մը. — և որովհետեւ ես մէկ մասնիկն եմ Հայ ժողովուրդին, մասնիկի մը ունեցած պարտականութիւնը անհրաժեշտօրէն ունի՛ ամբողջութիւնը, այսինքն՝ ամբողջ Հայ ժողովուրդը: Ու ինչպէս որ ես ինքզինքս ըլլալով է որ կրնամ կատարել իմ պարտականութիւնս, նոյնպէս, Հայ ժողովուրդն ալ, ինքզինքը ըլլալով է որ կրնայ միայն կատարել իր պարտականութիւնը աշխարհին ու մարդկութեան հանդէպ: Այսինքն՝ Հայ ժողովուրդը ամբողջապէս Հայ ժողովուրդ ըլլալով: Ու փրկութիւնը ամէն տեղ ու ամէն ժամանակ ինքզինքը ըլլալուն մէջն է և ոչ թէ՛ ուրիշը: Ու մարդը ինքզինքը կրնայ ըլլալ, իր սեփական տեղւոյն ու իր սեփական ժամանակին մէջ միայն ըլլալով: Այսինքն՝ ըլլալով մէջը իր ներկային:

* * *

Հայ մարդ մը ինծի աւելի՛ սուստօրէն, աւելի՛ բնականօրէն ու աւելի՛ արդարօրէն կրնայ օգնել, իմ ինքզինքս ըլլալու իմ ճիգիս մէջ, քան ոեւէ ուրիշ մարդ մը: Ու փոխադարձաբար՝ Հայ մարդու մը ինքզինքը ըլլալու իր ճիգին մէջ ես կրնամ աւելի՛ օգտակար ըլլալ քան ոեւէ՛ ուրիշ մարդ մը: Ու ինչ որ ճիշդ է ինծի համար, ու ինչ որ ճիշդ է ոեւէ հայ մարդու համար, ճիշդ է ամբողջ Հայ ժողովուրդին համար: Ու Հայ ժողովուրդին միակ ճշմարտութիւնը ա՛յն նմանութիւնն է որ բնականօրէն կա՛յ իւրաքանչիւր հայ մարդու մէջ և ամբողջ Հայ ժողովուրդին մէջ և որ Հայ ժողովուրդին բնութեան իսկութիւնն է: Ու այս ճշմարտութիւնը, ինչպէս ամէն ճշմարտութիւն, կը պարփակէ հայ մարդուն մտքին գործունէութիւնը: Ու այս ճշմարտութեան ճանաչումը կախում ունի հայ մարդերու միջև գոյութիւն ունեցող հասարակացութեան յստակութենէն, անկեղծութենէն ու գիտակցութենէն: Ու հայ մարդերու միջև հասարակացութիւն մը կարելի է հաստատել միայն ու միայն Հայ ժողովուրդին բնութեան հաղորդութեան մէջ:

* * *

Որպէսզի ես կարենամ ես զի՛ս ըլլալ ամբողջութեամբ, այսինքն՝ ես հայ մարդ մը կարենամ ըլլալ, այսինքն՝ հայ ժողովուրդին բնութիւնը կազմող նկարագիրները իրականան իմ մէջս, անհրաժեշտ է որ ես ազատ ըլլամ: Ազատ եմ հիմա: Երբ կը նայիմ ես ինծի ե՛ս իմ մէջս, կը զգամ որ ազատ եմ ես: Բայց ա-

ազատութիւնը լրացած իրականութիւն մը չէ։ Ազատութիւնը ազատութիւն է միայն՝ երբ գործունէութեան մէջ է։ Արդ, ամէն գործունէութիւն կ'արտաքնանայ։ Ու ես չունիմ արտաքին ազատութիւն ու ինծի նման ամբողջ Հայ ժողովուրդը չունի արտաքին ազատութիւն։ Ու այն որ կորսնցուցած է իր ազատութիւնը՝ դժբախտ մըն է։ Ես դժբախտ մըն եմ։ Ամբողջ Հայ ժողովուրդը դժբախտ մըն է։ Հայ ժողովուրդը, ուստի՝ ես, կը գտնուինք դժբախտութեան մը մէջ։ Ու դժբախտութեան մէջ մարդը ամբողջ չէ ու չի կրնար ըլլալ ու ամբողջ ըլլալ չի կրնալուն համար է որ մարդը դժբախտ է։ Հայ ժողովուրդը, իր ներկայիս մէջ, ամբողջապէս ինքզինքը կտրենայ ըլլալու համար անհրաժեշտ է որ ունենայ իր ամբողջ ազատութիւնը։ Ու Հայ ժողովուրդը չունի՝ իր ամբողջ ազատութիւնը։ Ու չի կրնար ունենալ։ Ուրեմն։

Ուրեմն, քնդունիլ մեր ներկան ու ես զիս՝ իմ ներկայիս մէջ։ Ընդունիլ Հայ ժողովուրդին ներկան ու Հայ ժողովուրդը՝ իր ներկային մէջ։ Ուրեմն՝ ընդունիլ իմ դժբախտութիւնս, այսինքն՝ դժբախտութիւնը Հայ ժողովուրդին։ Ինչո՞ւ համար։ Պարզապէս կտրենալ ճանչնալու համար իմ դժբախտութեանս բնութիւնն ու այս բնութեան սահմանները։ Ու իմ դժբախտութեանս բնութեան ու սահմաններուն մէջ միայն աշխատիլ՝ ես զիս ըլլալու համար։ Հայ ժողովուրդին բնութիւնը իրականացնել։ Իմ կեանքս, քու կեանքդ, Հայ ժողովուրդին կեանքը Հայ ժողովուրդին դժբախտութեան մէջն են միայն։ Ու ամէն կեանք, անհրաժեշտորէն, յոյս մը կը պարփակէ։ Իմ փրկութիւնս մէջն է իմ յոյսիս։ Քու փրկութիւնդ քու յոյսիդ մէջն է։ Հայ ժողովուրդին փրկութիւնը, Հայ ժողովուրդին յոյսին մէջն է միայն։ Ես կը կրկնեմ.— Հայ ժողովուրդին փրկութիւնը մէջն է Հայ ժողովուրդին յոյսին։ Հայ ժողովուրդին յոյսը՝ մէջը Հայ ժողովուրդին կեանքին։ Ու Հայ ժողովուրդին կեանքը՝ մէջը Հայ ժողովուրդին դժբախտութեան։ Ամէն բան ըլլալէ առաջ հայ ըլլալ։ Ամէն բան գիտնալէ առաջ գիտնալ թէ՝ ես հայ եմ ու դո՛ւն հայ ես։ Ամէն բան ընելէ առաջ, յիշել՝ թէ ես հայ եմ, դո՛ւն հայ ես ու Հայ ժողովուրդ մը կայ։ Այսինքն՝ ամէն բանէ առաջ իմ ինքնութեանս և քո՛ւ ինքնութեանդ, այսինքն՝ Հայ ժողովուրդին ինքնութեան գիտակցութիւնը ունենալ։ En droit գոյութիւն ունեցող ինքնութիւնը, en fait ինքնութեան վերածել։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ, իմ անգիտակից աշխարհիս մէջ, բնականորէն, անհրաժեշտորէն, ամէն բան ըլլալէ առաջ ես հայ եմ, դո՛ւն հայ

եւ, Հայ ժողովուրդը Հայ ժողովուրդն է։ Կտրելորը գիտակցութիւնն է։

* * *

Հայ ժողովուրդին ներկայիս իրականութեան մէջ, Հայ ժողովուրդին ունեցած գիտակցութիւնը դժբախտ գիտակցութեան հետեւեալն է։ — Հայ ժողովուրդը, իր մտաւորական դասակարգին մէջ մասնաւանդ՝ կը նախընտրէ տեսնալ քան ունենալ ու իր տեսնալին մէջ, անիկա կը գտնէ ժամանակն ու միջոցը ողբալու ու ինքզինքը ըլլալու թուականը կը յետաձգէ անսահման ու անորոշ ապագայի մը։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ անիկա չընե՛ր արա՛րքը որ անհրաժեշտ է, ի՛ր ներկային մէջ մտնելու և իր ներկային մէջն իսկ ինքզինքը իրականացնելու։ Ու այս յետաձգումին պատճառաւ իսկ, հայ մտաւորականութեան երեւակայութիւնը կը լքէ՝ ինքզինքը ժամանակին հոսանքին մէջ։ Հայ մտաւորականութիւնը կը յետաձգէ՝ իր ապրելու արարքը ու չապրելուն պատճառաւ իսկ, հայ մտաւորականութեան մտածումը կ'օրօրուի միջևը՝ իր ներկային, որմէ անիկա պարզ հպում մը կը խնդրէ միայն ու ապագայի մը (չեմ ըսեր ի՞նչ ապագային) որ կուտայ երազին բոլոր գործութիւններուն առիթը ամենէն ամուլ թափառումին՝ որ վատնում է միայն։ Տխուր և անուր։

* * *

Ներկայիս, մեր ներկան կ'իյնայ տեւականօրէն մեր անցեալին մէջ ու ասիկա՝ որովհետեւ ամէն ներկայ կ'իյնայ անցեալին մէջ այն վայրկեանին իսկ՝ երբ մենք կը գաղթինք կենդանի եւ աժմէական շահ մը գտնելէ անոր մէջ։ Այսինքն՝ երբ մենք մեր բնութիւնը չենք յայտնաբերեր մեր ներկային մէջ։ Հայ ժողովուրդը կենդանի և այժմէական շահ չի տեսներ ու չի գտներ իր ներկային մէջ, որովհետեւ հայ մտաւորականութիւնը չի տեսներ զայն։ Ու ի՞նչպէս կարելի է կենդանի և այժմէական շահ գտնել ներկային մէջ, առա՛նց բնութեան յայտնաբերումին։ Լեցնել Հայ ժողովուրդին գոյութիւնը՝ Հայ ժողովուրդին բնութեամբ։

* * *

Այժմէականութեան վերածել մեր տառապանքը, մեր թըշուառութիւնը, մեր յոյսը, մեր իրաւունքները, մեր անցեալի արժէքները, մեր սէրը, մեր հաւատքը, մեր բնութիւնը։ Ու ասիկա՝ նախ քանդելու համար ինչ որ կա՛յ մեր մտքին ու մեր գոյութեան մէջ իբրեւ պատրանք։ Յետոյ՝ քանդելու համար չփո-

թուլթիւնն ու անիշխանականութիւնը մեր մտքին ու մեր սրտին։ Ու աւելի յետոյ՝ հասկնալու համար մեր ներկայիս ու մեր ներկայ-
 յին մէջ՝ զմեզ։ Ու այս բոլորը այժմէականութեան վերածելու
 համար, անհրաժեշտ է, մեր ժողովուրդին, ուստի իւրաքանչիւր
 հայ անձին վրայ կախուած սպառնալիքն ու արգելքը պզտիկ, բըռ-
 նել ու ճանչնալ, իր անմիջական ու վշտակոծ իրականութեան մէջ։
 Այսինքն՝ գիտակցութեան վերածել մեր ներկայ իրականութիւնը
 ու մեր ներկայ իրականութեան մէջ, մեր բնութիւնը։

* * *

Այժմէականը իմ մտքիս մէջ չունի այն տարողութիւնն ու
 այն իմաստը զորս օրաթերթերը կուտան անոր։ Այժմէականը,
 ինծի համար հետեւեալն է. — մեռնող ժամանակին այն կէտը՝
 ուր, իրողութեան մէջ, մեր ժողովուրդին ողբերգութիւնը կ'ապ-
 րի։ Եւ որ՝ մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ, մեր
 ժողովուրդին բնութեան ու գոյութեան իրականութիւնն է։

* * *

Հայ անհատը, ուստի Հայ ժողովուրդը կանչել իր սեփական
 ճակատագրին ներկայութեան մէջ ու ցոյց տալ անոր՝ թէ իրեն
 կը պատկանի զայն ստեղծելու գործը։ Յոյց տալ անոր. — 1922էն
 ի վեր, անիկա կը գոյանայ միայն ստանալով իր սեփական ճա-
 կատագիրը, իբրեւ թէ իր սեփական ճակատագիրը, իրեն համար,
 արտաքին բան մը ըլլար։ Յոյց տալ անոր. — 1922էն ի վեր, ան-
 նիկա կը դիտէ իր սեփական ճակատագիրը տեսարանի մը նման
 ու այս է պատճառը իր յուսահատութեան։ Յոյց տալ անոր. —
 ստեղծագործութեան մէջ միայն կ'արթնան հոգիին բոլոր գո-
 րութիւնները ու հայ անհատին, ուստի Հայ ժողովուրդին փրկու-
 թիւնը, իր հոգիին գործութիւններուն գործունէութեան մէջն է
 միայն։ Յոյց տալ անոր. — իր սեփական ճակատագրին ներկայու-
 թեան մէջ միայն կը ծնի ինքզինքին ու տիեզերքին հանդէպ
 ունեցած պարտականութեան զգացումը ու այս ներկայութեան
 մէջն է միայն որ անիկա կը տանջէ հայ անհատը։ Ու այս ներքին
 տանջանքը՝ տանջանքն է հայ անհատին գիտակցութեան ու գի-
 տակցութեան այս տանջանքովն է որ կրնայ ապրիլ հայ անհատը,
 ուստի՝ Հայ ժողովուրդը՝ Այսինքն՝ գիտակցութեան այս տան-
 ջանքն է որ հայ անհատը կը մղէ գործունէութեան ու իր գոր-
 ծերուն կենդանութիւնը, գեղեցկութիւնն ու արժէքներն են միայն
 որոնք կարող են ձեռքառաւելու հայ անհատը, ուստի Հայ ժողո-
 վուրդը, իր գիտակցութեան այս տանջանքէն։ Ու անհրաժեշտ է

այս ձեռքառաւելումը։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ յաղթանակը այս
 ձեռքառաւելումին մէջն իսկ է ու առանց յաղթանակի (չեմ ըսեր
 առանց պայքարի) կեանք չկայ ու առանց կեանքի՝ տեւողու-
 թիւն։

* * *

Անշուշտ, հայ անհատին, ուստի Հայ ժողովուրդին գիտակ-
 ցութիւնը, իր առաջին քայլին իսկ, կը բախի իր սեփական ան-
 կարողութեան և արտաքին արգելքներու և սպառնալիքներու։
 Ու հայ անհատին գիտակցութեան անկարողութեան և արտա-
 քին արգելքներու և սպառնալիքներու իրականութիւններուն
 հաստատումը կ'ընէ, այս երեք իրականութիւնները քանդա-
 լու այն թախիձը որ կը գտնուի հայ անհատին, ուստի Հայ
 ժողովուրդին գիտակցութեան մէջն իսկ։ Ու հո՞ս է որ կը սկսի
 հակասութիւնը և այս հակասութիւնն է որ կը ստեղծէ, կը հա-
 տատէ և օրինաւոր կ'ընէ տառապանքը հայ անհատին, ուստի՝
 տառապանքը Հայ ժողովուրդին, զոր ես Հայ ժողովուրդին ներ-
 կայ իրականութեան նախնական իրողութիւնը կոչեցի։ Ու ասի-
 կա՝ որովհետեւ այս տառապանքն է որ հայ անհատին մէջ կու-
 տայ ծնունդը և աճում հայ անհատին ոգիին։ Ու այս ոգին,
 իբրեւ հայու և իբրեւ մարդու ոգի, ունի իր սեփական արժէքը
 ու առանց Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան, անիկա
 պիտի չկրնար գոյութիւն ունենալ այնպէս ինչպէս որ է ներկա-
 յիս։ Աւելին։ Անիկա կ'աճի՝ իր շուրջի ղեռարութիւններուն
 մէջ։ Ու այս ոգին կը բերէ հարց մը որ տեւականօրէն կը վե-
 ընստեղծուի։ Ու այս հարցը լուծելու անհրաժեշտութիւնը որ
 հայ անհատը կը զգայ՝ իր ամենախոր՝ և ամենաիրական մասին
 մէջ, իսկութիւնն իսկ է հայ անհատին իմացականութիւնն ու
 քին։ Ու երբ հայ անհատը կ'ընդունի իր իմացականութիւնն ու
 կամքը ի գործ դնել, անիկա կ'ընդունի՝ օրէնքը իր Պարտակա-
 նութեան։ Այո՛, գլխաւոր պարտականութեան։

* * *

Անոնք որոնք հաւատք չունին Հայ ժողովուրդին վրայ, ի-
 բրեցմէ ոչինչ կը սպասեն ու ոչինչ կը պահանջեն։ Ու անոնք ո-
 ռոնք իրենցմէ ոչինչ կը սպասեն ու ոչինչ կը պահանջեն իրենց
 ներկային մէջ, տեւականօրէն կը նային իրենց անցեալին։ Ու կը-
 բաւարարուին այս կեցողածքը կը տանի զանոնք իրենց մահուան
 ես իմ մարդկային էութիւնս կը սպասեմ ու կը պահանջեմ ինք-
 զինքէս։ Ու իմ մարդկային էութիւնս կրնամ ունենալ, ամենա-

հարազատօրէն, սպասելով ու պահանջելով ինչպէս յաջորդէ՝ իմ հայու-
թիւնս։ Ու որքան որ ես կարենամ իրականացնել իմ հայու-
թիւնս, այնքան ես կրնամ իրականացնել իմ մարդկութիւնս։ Ու
որքան որ ես կարենամ իրականացնել իմ մարդկութիւնս՝ ես
այնքան կրնամ իրականացնել իմ տիեզերականութիւնս։ Ու որ-
քան որ ես կարենամ իրականացնել իմ տիեզերականութիւնս՝
եւ այնքան կրնամ իրականացնել զԱստուած։

* * *

Ընթերցող, այս էջերուն մէջ ինչպէս յաջորդներուն, կա՛ն
անշուշտ ոճի՛, լեզուի և արտայայտութեան թերութիւններ։ Դռն
առ միտն էականը՝ որ մտածումն է։ Ու թող որ քեզ յիշեցնեմ.—
իմ շո՛ւտ և շատ բան ըսելու մոլութիւնս է պատճառը այս թե-
րութիւններուն։ Ու նաև՝ իմ կրկնութիւններս։ Բայց ես չե՛մ
վախնար իմ կրկնութիւններէս ինչպէս ունէ՛ կրկնութիւնէ։ Ու
մի՛շտ իմ մէջս կայ երկիւղը հասարակ ըլլալու։ Քու օգնութեամբդ
միայն ես կրնամ յաղթել այս երկիւղին։ Ու անհրաժեշտ է յաղ-
թել այս երկիւղին ալ, ինչպէս ամէ՛ն երկիւղին։

Ընթերցող, կը խնդրեմ քեզմէ որ զիս չդատես անմիջապէս։
Դատէ՛ զիս իմ գործիս մէջ։ Ու այս գործը անսահման է, որով-
հետեւ անսահման են հայն ու մարդը։ Կը խնդրեմ քեզմէ՝ որ իմ
բոլոր ըսածներուն մօտենաս սիրով, ինչպէս ես մօտեցած եմ ա-
նոնց, ինչպէս ես նետուած եմ անոնց մէջ։ Բայց կասկածդ թող
ըլլա՛յ կենդանի և առոյգ, երբ կը սկսիս դատել զանոնք, զի՛ս
ու քեզ։ Աւելի՛նս նախ կասկածէ՛ քու դատողութեանդ, քու մը-
տայնութեանդ, քու մտքի՛դ վրայ։

Ու կը խնդրեմ քեզմէ, ընթերցող, որ անմիջապէս համամիտ
չըլլաս ինծի հետ։ Ես կը ստորագրեմ անմիջական հաւանութիւն-
ներէ, ինչպէս անմիջական մերժումներէ և ժխտումներէ։ Ու վըս-
տա՛ն եղիր.— քու համամտութենէդ աւելի, քու մտքիդ ընդդի-
մութեան է որ կը սպասեմ ես։ Ու քու մտքիդ ընդդիմութեանը
մէջ՝ քու պարկեշտութեանդ, քու մտաւորական ուղղամտու-
թեանդ և քու ներքին ու բնական լոյսիդ։ Ու մի՛ տարուիր այս
առաջին հատորէն։ Անիկա գործի մը սկզբնաւորութիւնն է ու
ամէ՛ն սկզբնաւորութիւն մարդուն մէջ, բնութեան մէջ ու մա-
նուանդ՝ մեր ժողովուրդին մէջ, գեղեցիկ է։ Իմ պարտականու-
թիւնս է յիշեցնել ասիկա քեզի։ Ու յիշեցնել նաև.— հասկցի՛ր
զիս իմ ըսածներուն մէջ նախ և ո՛չ թէ՛ իմ ըսածներուն քու
մէջդ արթնցուցած խլրտումին մէջ։ Բայց յետոյ՝ մոռցի՛ր զիս։ Մոռ-
ցի՛ր զիս բայց ո՛չ դո՛ւն զքեզ։ Ես ճամբայ մըն եմ միայն։ Ու

յիշեցնել նաև.— առա՛նց քեզի, ընթերցող, ինչպէս առա՛նց Հա-
յաստանին, այս գործին այս սկզբնաւորութիւնն իսկ գոյութիւն
պիտի չունենար։ Չէ՛ր կրնար ունենալ։ Հաւատա՛ անկեղծու-
թեանս։

* * *

Մնաս բարո՛վ, ընթերցող։ Թող Աստուծոյ քաղցր գթութիւ-
նը, թող Աստուծոյ քաղցր խոնարհութիւնը, թող Աստուծոյ ան-
հուն սէրն ու անհուն ազատութիւնը քու վրա՛դ ըլլան, քու շո՛ւր-
ջըդ ըլլան, քու մէ՛ջդ ըլլան։

ԻՄ ՄԱՐՄԻՆԻՍ ՄԷՋ...

Ի՛մ մարմինիս մէջ ինչպէ՛ս մէջն իմ մըտքիս ու հոգւոյս,
Կան դեռ կեանքի գանձով լի՛ քարանձաւներ մըթասոյգ,
Որոնց խորքէ՛ն, մերթ կանչեր՝ զերդ հըրթիւններ կուտան խոյս...

Օ՛հ այս ձայներն ինձմէ՛ զատ չեն կանչեր ո՛չ մէկ էակ,
Օ՛հ այս ձայներն ո՛չ ոքի չեն լսելի՛, արեգա՛կ,
Ու ոչ մէկ ձայն չկրնար տալ պատասխան մը յստակ...

Ե՛ս եմ ազատ մէջն անծի՛ս ու աշխարհի՛ն ու մարդո՛ց,
Այս կարելի զօրութեանց գաղտնիքներով լուսաբոց,
Որոնք զիս մի՛շտ անծանօթ ըրին ինծի՛ եւ այլոց...

Այն որ կրնար ինձ օգնել իմ ճիգիս մէջ գերագոյն,
Ինկած է մէջն ի՛ր քունին հեղեղներո՛ւն մահագոյն,
Արմատախի՛լ ու ծաղկած ծառի մարմնոյ մը հանգոյն...

Պիտի մեկնի՛մ, Աստուած իմ, հանգըրւանէն բնութեան,
Առանց երբե՛ք ըլլալու ճշմարտութեանս ովսաննան,
Ու իմ ներքին ուսերուս բարձած ցաւին այս շղթան...

Ա՛հ, ես անո՛վ եմ միայն ապագայիս մէջ ամբո՛ղջ...:

1937

ՈՂՋ ԵՄ ՄԷՋՆ ԵՍ...

Ո՛ղջ եմ մէջն ես գիշերի՛դ խաւարներուն ու մահւան,
Ո՛վ ժողովուրդ՝ որ ես դեռ, կուշտին վըրայ մարդկութեան,
Նիզակներով թունաւոր՝ բացւած վէրքի մը նըման...

Ի լուր ո՛ր մեծ հըրեշին կանչին՝ ծուէն առ ծուէն,
Կը փախչիս մի՛շտ, իմ ներքին կարկառումիս առջեւէն,
Թըռիչքն որուն դո՛ւն ես լոկ դըրած յիս իբր ապաւէն...

Մինչ առանձի՛ն, մինչ խըռո՛վ ու մինչ քեզմով անծկագին,
Ես կը քալեմ լռութեան մէջէն ճամբուն ահագին,
Քու արիւնովդ ոռոգւած քու փրկութեան տեսիլքին,

Հեռուներէ՛ն, մօտերէ՛ն նըման ծագող աստղերու,
Նո՛յն չափին մէջ տըրոփին եւ նո՛յն չափին սէրերու,
Կը զգամ քայլերն ես ուրի՛շ եղբայրակից սըրտերու...

Ու կը յորդի՛, կը յորդի՛ ինքն իր մէջ սի՛րտն իմ ամբո՛ղջ...:

1938

տառարդէին նման, բացուած է ինքն իր մէջ, ինքն իր շրջանա-
կին ու ինքն իր ժամանակին վրայ, բաղմամբ եւ պատուհաններով... Ան կրնայ ելլել դուրս ինքզինքնէն ու երթալ ժամանակին ու մի-
ջոցին վրայ այս մեծ դռնէն կամ սա դռնակէն, այս մեծ պա-
տուհանէն կամ սա՛ լուսամուտէն... Եթէ չելլէ... Անկարելի՛ է
Անկարելի՛... Երբ սենեակիդ դռներն ու պատուհանները կը բա-
նաս, սենեակիդ օդն ու ծուխը անհրաժեշտօրէն կ'ելլեն դուրս
Մեր ժողովուրդին դռներն ու պատուհանները բա՛ց են, որովհե-
տեւ խորատկեցին զանոնք... Երիտասարդին նման... Մեր ներկայ
երիտասարդութեան նման... Հրանդը երիտասարդ մըն է ու Հը-
րանդը չէ ելած դեռ դուրս ինքզինքէն : Երամի մը պէս... Եթէ
չելլէ դուրս ինքզինքէն, ան կը մեռնի ինքն իր մէջ : Երիտա-
սարդը որ չելլի դուրս ինքզինքէն, կը մեռնի ինքն իր մէջ...
Ես ելա՞ծ եմ... Արտաւազդը ելաւ դուրս ինքզինքէն... բայց ե-
լա՛ւ այն դռնէն ուրկէ պիտի ելլէր... Որքան հայ երիտա-
սարդներ կան որոնք կը մեռնին իրենք իրենց մէջ : Ո՞վ են անոնք,
ո՞ւր են անոնք, քանի հատ են անոնք որոնք ելած են դուրս ի-
րենց սեփական դռնէն... Ամէն մարդկային էակ ունի իր սեփա-
կան դուռը... Արտաւազդը կը կարծէ թէ՛ ինք դառած է իր սե-
փական դուռը ու ես չեմ կարծեր : Ու այս վստահութիւնը զիս
կ'ողողէ գթութեամբ եւ դառնութեամբ : Ո՞ր դառնութիւնն ու ո՞ր
գթութիւնը աւելի դառն են քան... Քրիստոսի տրուած բաժակին
դառնութիւնը կղզիի մը նման սահմանափակ է՝ այս դառնութեան
անհունութեան առջեւ : Անհո՛ւն անհո՛ւն դառնութիւն... Արտա-
ւազդ, Արտաւազդ, քա՛ղցր Արտաւազդ... Ինչո՞ւ անպարեցիր...
Մարդը միշտ կը մեռնի իր սեփական աճապարանքին մէջ : Մարդը
միայն կը մեռնի իր աճապարանքով : Նայէ մեր ժողովուրդին ու
դռն պիտի հասկնաս զիս : Արտաւազդ, երբ ես կը տեսնեմ զքեզ
իմ մէջս, երբ ես կը տեսնեմ զքեզ քու մէջդ, երբ ես կը տեսնեմ
զքեզ այս օտար քաղաքին մէջ, ես կը տեսնեմ ու կը հասկնամ
մեր ժողովուրդը... Ես կը հասկնամ նաեւ այս աշխարհը... Աշ-
խարհը... Որովհետեւ ես վստահ եմ թէ՛ այս աշխարհն ալ իր
բաղմամբ կարեւորութիւններէն մէկն է միայն, ինչպէս դո՛ւն,
ինչպէս մեր ժողովուրդը, ինչպէս բոլո՞ր ժողովուրդները, ու թե-
րեւ ինչպէս ես, երբ ես ալ նման ըլլամ քեզի, երբ ես ալ նման
ըլլամ մեր ժողովուրդին, երբ ես ալ նման ըլլամ այս աշխար-
հին...

Բայց պիտի ըլլամ նման քեզի, նման մեր ժողովուրդին։
Նման այս աշխարհին։ Պիտի ըլլամ իմ ներքին բազմաթիւ կա-
րելիութիւններէս մէկը... Օ՛հ, մէ՛կը, մէ՛կը միայն... Կարելիութե-

Թիւնե՛ր, բազմաթիւ կարեւրութիւններ որոնք իմ մէջս են, որոնք իմ շուրջս են... բայց ես կը սիրեմ այս հեշտանքը... Այս հեշտանքը որ կուգայ իմ մտքիս ու իմ հոգիիս, իմ սրտիս ու իմ մարմինիս, այս բազմաթիւ կարեւրութիւններէն... Ես նման եմ հիմա Անառակ Որդիին: Կարեւրութիւնները պոռնիկներու նման են: Ես ամուսնացած չեմ դեռ: Ես դեռ կ'ապրիմ պոռնիկներու հետ: Դո՛ւն ամուսնացար, Արտաւազդ, քու Աստուծոյդ հետ: Գիտեմ, այս պոռնիկներէն կարելի չէ զտւակ ունենալ:

Արտաւանձիկ, դուռն զաւակներ ունեցար արդէն... Բայց անհը-
րաժեշտ է զաւակ ունենալը, Բայց ամէն մարդ ստիպուած է զա-
ւակ ունենալ, ինչպէս ստիպուած է ծնիլ, ինչպէս ստիպուած է
մեռնիլ... Կեանքն ու մահը մէջն են մարդուն... Զաւակը... Ան-
հրաժեշտ է զաւակ ունենալը, Անհրաժեշտ է զաւակ ունենալը,
Անհրաժեշտ է...

Յանկարծօրէն կ'իյնայ ու կը դողայ լուռթիւն մը իմ մէջս
ինչպէս Սինէմայի վարագոյրին վրայ սպիտակ պարապը, որ կը
թափի, որ կը կոտորի ինքն իր մէջ, պզտիկ եւ ուղի՜շ սարսուռ-
ներով։ Ես կը նեղնամ, ես կը նեղնամ, ես կը նեղնամ ես իմ մէջս,
իմ այս ներքին սպիտակ պարապութեանս առջեւ։ Ինձ կը թուի
թէ՛ ես պիտի փլիմ ես իմ մէջս, ես իմ վրաս ու պիտի կորսը-
ւիմ ես իմ մէջս։ Ինձ կը թուի թէ՛ իմ մէջս ու իմ ներքեւս
անդունդ մը կայ՝ որ կը սպասէ ինծի։ Որ կը քաշէ զիս մեծ ու
զօրաւոր, գիտակից ու կանոնաւոր շարժումով մը։ Որ կ'առնէ
գօրաւոր, գիտակից ու կանոնաւոր շարժումով մը։ Որ կ'առնէ
գիս արդէն իր մէջը։ Եւ որմէ ես չեմ կրնար աղատիլ։ Աչքերուս
մէջ կ'իյնայ մէկէն պատկերը նուրբ մը որ կ'ընկղմի։ Կը նայիմ
անոր։ Ու այս պատկերին ի տես, յանկարծ, վախի հոսանք մը կը
խուժէ ներս ինձմէ, հովի մը պէս որ կը խուժէ անակնկալօրէն
ու վայրագօրէն բաց պատուհանէ մը ներս։ Ու այս վա-
խը զիս կը նետէ ինձմէ դուրս, այսինքն՝ զիս կ'ընէ զի՛ս։ Կը նա-
յիմ շուրջս։ Ինձ կը թուի թէ՛ հիմա է որ ես կ'արթննամ։ Պա-
տին խռոշիւն վրայ կը կենայ նայուածքս, բայց ես կեցած չեմ իմ
նայուածքիս մէջ։ Զախ ձեռքովս կը շօշափեմ գետինը։ Քաղցր
զովութիւն մը կը թափանցէ միտերէս ներս, ջուրի մը նման որ
կը թափանցէ հողի մը մէջ։ Զերքիս կուգայ քարի կտոր մը
զոր կ'առնեմ վեր և որուն կը նայիմ անտարբերօրէն։ Մարմար
մըն է։ Անոր սպիտակութիւնը կը բաժնեն կապոյտի զարնոզ սեւ
գիծեր, խրամ առ խրամ։ Մանուկի մը մատին կէսը քանդակ-
ուած է անոր վրայ, շարժումի մը մէջ՝ որ կը վառի գիտակցու-
ած է անոր վրայ, շարժումի մը մէջ՝ որ կը վառի գիտակցու-
ած է անոր վրայ, շարժումի մը մէջ՝ որ կը վառի գիտակցու-
ած է անոր վրայ, շարժումի մը մէջ՝ որ կը վառի գիտակցու-

մատնեցու մէջ։ Ան կը լեցուի շուքերով։ Ան կը լեցուի լոյսերով։ Ան կը լեցուի դէմքերով։ Ես կը տեսնեմ յանկարծ ժամանակը այս տարածութեան վրայ։ Եթամանակին մէջ միջոցը և միջոցին մէջ՝ ժամանակը» կ'ըսեմ ես ինծի։ Ու այս բառերուն իմաստը՝ որ կը կարծէի բռնել այս բառերուն մէջ ու այս բառերը՝ իմ մէջս, կը սահի, կը թափի ու կը կորսուի, ինչպէս դոյլը՝ որ կը սահի ձեռքերէդ, որ կը շրջի և որուն ջուրը կը թափի ու կը կորսուի մութ ու խորունկ հորին մէջ։

Հիմա բառեր միայն կան իմ մէջս, պարտապա՛ս անիմաստ, ինչպէս դոյլը՝ ձեռքերուդ մէջ։ «Ինձմէ նե՛րս թէ՛ ինձմէ դուրս» կ'ըսեմ ես ինծի ու կը նայիմ ես իմ մէջս և նոյն տեսիլ՝ ես կը նայիմ ինձմէ դուրս։ Ի՞նչ կը փնտռեմ։ Լուծութիւն։ Շուքեր իմ մէջս։ Իրենց շարժումը։ Իրենց յառաջխաղացումը։ Իրենց նախնիները։

Շրթներս կը փսփոսն կարծես իրենք իրենց համար, և շարժումներով և ձայնով մը որ մէջն է անոնց միտքերուն։— «Իմ զգացումներս, իմ մտածումներս, իմ զգայութիւններս կը կորսուին ինձմէ դուրս թէ՛ ինձմէ ներս։ Ես կը կորսուեմ ես իմ մէջս։ Ես կը կորսուեմ մէջը այն իրողութիւններուն որոնք կը գտնուին ինձմէ դուրս։ Նե՛րսը թէ՛ դուրսը։ Ե՛ս եմ որ կը կորսուիմ դուրսին մէջ՝ թէ՛ դուրսը՝ իմ մէջս։ Քիչ առաջ վախցայ։ Անոր համար որ ես ամբողջութեամբ ես իմ մէջս էի։ Մարդը կը վախնայ ինքզինքէն։ Ա՛հ... Ես մի՛շտ վախցայ ես ինձմէն։ Կը տեսնեմ։ Կը հասկնամ հիմա։ Ես դեռ կը վախնամ ես ինձմէ... Պէ՛տք է վախնալ բնութենէն։ Բնութիւնը նշան մըն է ու նշանները, քանդակով անվտանգութիւնը մարդուն մէջ, կը քանդեն վախը։ Նշան մը պատկեր մըն է։ Ինձմէ դուրս եղող բոլոր իրողութիւնները նշանները են։ Ինչ որ դուրս կ'ելլէ ինձմէ, կ'ըլլայ նշան։ Ինչ որ ինձմէ դուրս կ'ելլէ, նիւթ կ'ըլլայ։ Նշանները իմ ներսս կը կապեն դուրսին, կամուրջ առ կամուրջ։ Քիչ առաջ ընկղմող շոգեմանս պատկերը... Ո՛չ։ Անիմաստ է դուրսը ժխտել։ Խենդերը միայն կը ժխտեն դուրսը։ Խենդը ամբողջութեամբ ներս է։ Միայն ինչ որ կայ իմ մէջս իբրեւ ներքին, իմ սեփական խենդութիւն է։ Ամէն մարդ ունի իր սեփական խենդութիւնը։ Բնութիւնը խենդութիւն չունի։ Բնութիւնը զիս բերու այս աշխարհին վրայ։ Թող բնութիւնը տանի զիս այս աշխարհէն...»

(Կը շարունակուի)

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Նամակներու այս շարքը ճիգ մըն է, հայ քահանային, հայ երիտասարդին, հայ գրագէտին, հայ ուսուցիչին և հայ կուսակցականին անձին խղճատանքն ու գիտակցութիւնը արթնցնելու, զանոնք լուսաւորելու և բեղմնաւորելու և հայ քահանան, հայ երիտասարդը, հայ կուսակցականը, հայ գրագէտն ու հայ ուսուցիչը հրաւիրելու իրենց խղճատանքին ու գիտակցութեան առջեւ ու մէջը ու առջեւն ու մէջը Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան և Հայ ժողովուրդին բնութեան։ Ու մատնանիչ ընելու բոլոր այն յարաբերութիւնները որոնք գոյութիւն ունին այս խղճատանքներուն և գիտակցութիւններուն, Հայ ժողովուրդին բնութեան և Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան միջեւ և հաստատելու այն նմանութիւնը, աւելի՛ն, ինքնութիւնը այն նմանութեան որ կա՛յ այս բոլորին մէջ։ Ու յետոյ այս ինքնութեան մէջ զանոնք կանչելու մատնակցութեան, գիտակցութեան, ներկայութեան, մտածումի և գործի։

Պատրանքներ եւ այս բոլորը և այս պատրանքներն են որ կը սնուցանեն զիս ու կը սնուցանեմ ես զանոնք։ Ո՛չ անշուշտ։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ ես գիտեմ՝ թէ ժամանակը ըստած բան մը կայ ու ի՛նչ է այդ բանը։ Ու ժամանակին պատճառով իսկ, անկարելի է այս բոլորը իրականացնել անմիջապէս։ Որովհետեւ ես գիտեմ՝ թէ ճիգ մը ինքն իր մէջ չունի ունէ արժէք ու ճիգին արժէքը ճիգին կրկնութեան մէջն է միայն ու ես պիտի չգաղղիմ իմ ճիգս կրկնելէ։ Որովհետեւ ես գիտեմ՝ թէ իմ յոյսս ես դրած եմ հայուն և մարդուն վրայ ու ես կը հաւատամ հայո՛ւն և մարդուն։ Որովհետեւ ես գիտեմ՝ թէ իմ հաստատումներս չեն անցնիր սահմաններու եւս գիտեմ՝ թէ իմ հաստատումներս չանցնիր սահմանը ա՛յն անըրը իմ մտածումիս ու իմ մտածումս չանցնիր ներկայ իրականութեան մէջ և մէջը՝ մարդկութեան։ Ու վերջապէս, որովհետեւ, ինչ որ ես կը սպասեմ ուրիշներէ, նախ ինքզինքէս կը պահանջեմ զայն։ Ու մարդկային էակը որ ինքզինքէն կը պահանջէ տե-

աւականօրէն ինքզինքը, մարդ մըն է՝ որ գիտէ թէ՛ իր փրկութիւնը իր կամքին ու իր յոյսին մէջն է։ Այսինքն՝ մարդ մըն է, որուն համար ամէն բանէ առաջ ու ամէն բանէ վեր, իրական է տրտման իր մտածումին։ Մեր ժողովուրդին փրկութիւնը մեր ժողովուրդին մտածումին աւարտին մէջն իսկ է։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ մտածման տրտման զատ ամէն տրտման պատրանք է միայն ու մտածման իւրաքանչիւր տրտման, կամքին իրականացումն է ու նոր յոյսի մը մարդկայնութիւնը։ Իմ մտածումիս տրտման զատ ո՛չ մէկ խոստումի չեմ հաւատար։ Ու ո՛չ ոքի, իմ մտածումիս տրտման զատ ուրիշ ո՛չ մէկ խոստում չեմ տար։

ՆԱՄԱԿ ՀԱՅ ՔԱՀԱՆԱՅԻՆ

Երբ կը մտածեմ ձեր մասին, Տէր Հայր, երբ կը մտածեմ մեր ժողովուրդին պատմութեան մասին, մեր պատմութեան մէջ մեր եկեղեցիին կատարած գործին մասին, մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մասին ու այս իրականութեան մէջ, մեր եկեղեցիին ընկելիք գործին մասին, (որ իր պարտականութիւնն է) կը տեսնեմ, կը մտածեմ ու կը հաւատամ որ՝ հայ կուսակցականէն աւելի, հայ գրագէտէն աւելի ու աւելի՛ նոյն իսկ հայ ուսուցիչէն, հայ քահանայն է որ, իր պաշտօնին մէջ, ունի՝ նուիրական պարտականութիւն մը Հայ ժողովուրդին հանդէպ։ Ու այս հաստատումը ինծի կուտայ գիտակցութիւնը ձեր պաշտօնին ու կը փափաքէի որ, անիկա ասոր նաև նոյն գիտակցութիւնը ձեզի։ Ու ձեր պաշտօնը, Տէր Հայր, կոչումով և հաւատով, այսինքն՝ ազատօրէն և բնականօրէն ընտրուած պաշտօն մըն է։ Ու այս պատճառներով իսկ, անիկա պաշտօն մը ըլլալէ աւելի բան մըն է։

Մեր ժողովուրդը, բոլոր ժողովուրդներուն նման, իր եկեղեցին ձեռակերպած է իր բնութեան սեփական կարելիութիւններուն և անհրաժեշտութիւններուն մէջը։ Ու մեր եկեղեցիին մէջ միայն, անիկա կրցած է ինքզինքը ըլլալ, այսինքն՝ տեղ մը գրաւել միջոցին ու ժամանակին մէջ։ Ու մեր եկեղեցին, մեր ժողովուրդին նման, յատկանշանականօրէն ինքնուրոյն է։ Ու անհրաժեշտօրէն, մեր եկեղեցիին պաշտօնները ինքնուրոյն են։

Ու դարձեալ անհրաժեշտօրէն, բոլոր անոնք որոնք կանչուած են այս ինքնուրոյն պաշտօններուն, ինքնուրոյն պաշտօնեաներ են։ Պէ՛տք է որ ըլլան։ Ու կարելի է ըլլալ ասիկա, պատշոնեայ մը ըլլալէն աւելի բան մը ըլլալով միայն։ Այսինքն՝ մեր եկեղեցիին բնութիւնը, իր ամբողջութեանը մէջ իրականացնելով միայն։ Այսինքն՝ հաւատարիմ մնալով այն երգումին՝ որ իւրաքանչիւր հայ քահանայ կնքած է, իր օծումի պահուն, ընդունելով հայ եկեղեցին իր ամբողջութեանը մէջ։ Ու իւրաքանչիւր հայ քահանայի վստահանքը, ինչպէս սկիզբը, յաւիտեանականօրէն, իր երգումին մէջն է։

Տէր Հայր, ներող եղէք որ այս բոլորը կը յիշեցնեմ ձեզի։ Ու կը յիշեցնեմ մանաւանդ. — մեր եկեղեցին սահմանադրական եկեղեցի մըն է։ Ձեր օծման պահուն, հայ եկեղեցիին մէջ, եթէ մեկ հասիկ հայ մը մերժեր, զձեզ, գիտէք թէ, հայ եկեղեցին ալ ձեզ կը մերժէր։ Ուրեմն, Հայ ժողովուրդը, ձեզ արժանի համարած է Հայ եկեղեցիին, ուստի՝ և իրեն։ Տէր Հայր, մեր ժողովուրդին նման, դուք ալ, ձեր խղճմտանքին մէջ, Հայ եկեղեցիին ու Աստուծոյ առջեւ, դուք ձեզ արժանի կը գտնէ՞ք Աստուծոյ, Հայ ժողովուրդին և Հայ եկեղեցիին։ Ձեր բերնին տուած պատասխանը երբեք չկրնար ըլլալ պատասխանը այս հարցումին։ Այս հարցումին պատասխանը, Տէր Հայր, ձեր վարքին մէջն է։

ՆԱՄԱԿ ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԻՆ

Կը կարգաւ այս էջերը ու ես կը տեսնեմ այն քմիծաղը՝ որ կը ծագի դառնայորդ շրթներուդ մէջ ու կը տարածուի դէմքիդ վերայ, պզտոր ու իր պզտորութեամբն իսկ ծանր լոյսի մը նման։ Ու կը բռնեմ զքեզ, ամբողջովին ո՛ղջ ու վայրի թռչունի մը պէս, քու քմիծաղիդ մէջ։ Անմիջապէս ըսեմ քեզի. — Ես այս քմիծաղը չեմ տեսած ո՛չ մէկ ուրիշ դէմքի վրայ ու անոր բընութիւնն ու ներկայութիւնը քու դէմքիդ վրան, զիս կը վառատնեցնեն որ դուն հայ ես ինծի նման ու նման ուրիշ բազմութիւ հայ երիտասարդներու։ Ու քու հայ ըլլալդ բաւական է ինծի ու կը փափաքեմ որ անիկա բաւական ըլլայ նաև քեզի համար։ Մեր ամբողջ տարբերութիւնը հոս է. — Քու հայութիւնդ ու ես հայ ըլլալդ երբե՛ք բաւական չեն քեզի համար։ Եւ որով-

հետեւ անոնք անբուժական են, կը մերժեն ու կը ժխտեն զանոնք դուն քու մէջդ ու քեզի՝ համար, առանց կարենալ զանոնք մերժելու և ժխտելու օտարներուն ալ առջեւ, ինչ որ երբեմն կը տենչա՛ս ջերմապէս։ Ու քու այս տենչանքէդ դուն կ'ամբընաս, կը վախնաս ու կը տառապիս։ Իմ ամբողջ յոյսս քու զգացած ամօթի՛դ, վախի՛դ ու տառապանքիդ մէջն է։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ քու այս զգացումներդ աւելի՛ իրական են քան քու տենչանքդ ու առանց քու տենչանքիդ անոնք քու մէջդ պիտի չի յայտնաբերուին։ Քու տենչանքդ կը հաստատէ անոնց գոյութիւնը քու մէջդ ու կուտայ՝ անոնց կենդանութիւն, իրականութիւն և արժէք։ Ու այս արժէքը, սեփական արժէքն է քու անձիդ։

Մի՛ կարծեր որ՝ հոն ուր հասած եմ ես ներկայիս, հասած եմ առանց որոնումներու, առանց խղճմանքի խորո՛ւնկ բղկումներու ու առանց բնագոյնական տալանապնդում։ Մի՛ կարծեր նաեւ՝ թէ՛ իմ տեղս հանգստութեան տեղ մըն է ու դուն կ'ատեն հանգիստը, որովհետեւ ամէ՛ն ներքին հանգստութիւն մահուան տանող ճամբայ մը կը նկատես։ Հանգստութեան որոնումը փախուստին մէջն իսկ է ու ամէ՛ն մերժում, փախուստ մըն է։ Ճշմարտութեան սկիզբը աշխարհն ու ինքզինքը ընդունելն է նախ։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ իրապաշտութիւնը աշխարհին ու մարդկային էակին մէջն է ու առանց իրապաշտութեան, ճշմարտութիւն գոյութիւն չունի։

Դո՛ւն կը չորնաս դուն քու մէջդ, որովհետեւ դուն կարօտը կը քաշես ա՛յն բանին որ չունիս ու այս պատճառով իսկ, կ'անտեսես այն բանը որ ունիս։ Ու դուն չես գտներ ու կարօտը կը քաշես ա՛յն բանին որ կ'ուզես ունենալ, որովհետեւ դուն չես գիտեր թէ՛ քու փնտռածդ, քու չունեցածդ, քո՛ւ անտեսածիդ մէջն է։ Այսինքն՝ քու ունեցածիդ մէջն է։ Այսինքն՝ քու մէջդ է։ Սի՛րէ՛ դուն զքեզ ու հաւատարիմ եղիր քու սիրոյդ մէջ։ Առանց հաւատարմութեան սէր չկայ ու առանց սիրոյ՝ ոչինչ չկայ։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ առանց սիրոյ Աստուած չկայ։

ՆԱՄԱԿ ՀԱՅ ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆԻՆ

Ամէ՛ն բանէ առաջ, հայրենակի՛ց, կ'ուզեմ որ գիտնաս.— ես երբե՛ք չեմ պատկանած ունէ կուսակցութեան ու ներկայիս ալ, կուսակցական չեմ։ Հակառակ որ բողոքութիւն անգամներ ունեցած եմ փափաքը կուսակցութեան մը մէջ մտնելու, բայց ես մի՛շտ վախցած եմ պատասխանատուութիւն մը ստանձնելով, ինքզինքիս դաւաճանելու։ Կրնաս հարցնել.— ո՞ր կուսակցութեան մէջ մտնելու փափաքը ունեցած ես։ Կը տեսնեմ քու հարցումիդ դժուարացածութիւնը ու քեզ՝ քու հարցումիդ մէջ։ Ու առանց ամօթի ու առանց երկիւղի ես կը պատասխանեմ.— Ո՛հ եմ կ'ուսակցութեան մէջ։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ... բայց ներէ՛ որ իմ այս առաջին նամակիս մէջ չըսեմ քեզի շարունակութիւնը իմ նախադասութեանս։ Ուրի՛շ անգամ։ Այսօր տարբեր ըսելիքներ ունիմ քեզի։

Ու կ'ուզեմ որ գիտնաս նաեւ.— Քու կուսակցական մը ըլլալդ, իմ մտքիս ու սրտիս մէջ, ունէ չափով և ունէ՛ կերպով զքեզ չի նուստացներ ու քեզ չի պակսեցներ քեզմէ։ Ընդհակառակը, ես մի՛շտ հիացումով նայած եմ քեզի ու խոստովանի՛մ, մի՛շտ ազնիւ նախանձ մը ունեցած եմ, ի տես այն ներքին խոյանքին որ քեզ տարած ու նետած է կուսակցութեան մը գիրկը։ Ու ի տես քեզի, ես խո՛րապէս զգացած եմ իմ տկարութիւնս ու տկարութեան այս զգացումը, ինծի ցոյց տուած է իմ կոչումս։ Ու կը հաւատամ՝ որ մեր կոչումները նոյնը չեն։ Բայց կը հաւատամ՝ նաեւ.— մեր կոչումներուն այս տարբերութիւնը մեզ չի քանդեր իրարու մեջ և իրարու համար։ Անիկա կը լրացնէ՛ մեզ իրարու մէջ և իրարմով։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ դուն ալ ինծի նման հայ ես ու ես ալ հայ եմ քեզի նման։ Ու նաեւ՝ մարդկային էակներ ենք մենք։ Մարդ մը մարդ ըլլալէ աւելի ի՛նչ կրնայ ըլլալ։

Բոլոր՝ կուսակցականներուն մէջ, անխափ՝ կերպով, ես դըտած եմ հետեւեալ իրականութիւնը որ ինծի տուած է մի՛շտ խոստած թիւն և մի՛շտ անձկութիւն։ Կուսակցականներուն համար, իրենց կուսակցութիւնն ու իրենց կուսակցական ըլլալը, վախճաններ են միշտ։ Այսինքն՝ այն հայը որ կուսակցական եղած է անգամ մը, այլեւս յաւիտեանս յաւիտեանից փրկուած կը նկատէ ինքզինքը։ Աւելի՛ն, իր կարծեցեալ փրկութեան մէջ, իրեն հետ անիկա փրկուած կը նկատէ ամբողջ Հայ ժողովուրդը։ Ու իր

կուսակցութիւնը, իրեն համար, ամբողջ Հայ ժողովուրդն է։ Ուստի Հայ ժողովուրդին փրկութիւնը միայն իր կուսակցութեան մէջն է։ Ըստ իս, այս մտայնութիւնը կը սպաննէ կուսակցութիւնն իսկ ու եթէ կա՛ն կուսակցութիւններ մեր մէջ, որոնք ունին այս մտայնութիւնը, պէտք է անվարանօրէն ըսել. — անոնք մեռած կուսակցութիւններ են։ Մտածա՞ծ ես, հայրենակի՛ց, որ կուսակցութիւնը (ոեւէ կուսակցութիւն մը) պարզապէս միջոց մըն է փրկութեան համար, այսինքն՝ ինքզինքը իրականացնելու համար և ո՛չ թէ՛ վերջ մը։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ պէտք է ամէն վայրկեան ու ամէն տեղ փրկել ինքզինքը։ Եթէ չես մտածած մինչեւ հիմա, կը խնդրե՛մ, հայրենակի՛ց, մտածէ ու գրէ ինձի այս մասին։ Այսինքն՝ քո՛ւ մասիդ։ Ինձի համար կարեւորը դո՛ւն ես ու դո՛ւն միայն։

ՆԱՄԱԿ ՀԱՅ ՈՒՍՈՒՑԻՉԻՆ

Մեր ժողովուրդին պատմութեան վերջին շրջանին մէջ, հայ ուսուցչութիւնը ու իր կատարած դերը, համբուրելի արժէքներ են։ Մինչեւ 1915, հայ ուսուցչութիւնը, Հայաստանի բոլոր գաւառներուն մէջ, կեդրոնն էր զօրութեան մը ու այս մասուորակա՛ն, բարոյակա՛ն ու ոգեկան զօրութիւնը, մեր ժողովուրդին մէջ գործունէութեան զնոյը, անոր նշանակութիւն և տարողութիւն տուողն էր անիկա։ Ու այս պատճառաւ իսկ, Հայ ժողովուրդին մէջ, հայ ուսուցչութիւնը կենդանի՝ իրականութիւն մըն էր և այս կենդանի՝ իրականութիւնը, կը կրէ՛ր ի՛ր մէջ կոչում մը, ուստի՛, նպատակ մը կը հետապնդէր։ Ու այս նպատակը, աւելի՛ն, հայ ուսուցչութեան այս կոչումը, հայ ուսուցիչներու մէջ Հայ ժողովուրդին անհրաժեշտութիւնն իսկ ստեղծած էր։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ հայ ուսուցիչը Հայ ժողովուրդէն չէ՛ր բաժնուած, ինչպէս է՛ ներկայիս ու չէ՛ր ուրացած Հայ ժողովուրդը։

Ներկայիս, Հայ ժողովուրդ մը կայ, ինչպէս հայ ժողովուրդ մը կար անցեալին մէջ։ Ու Հայ ժողովուրդը գործունէութեան մղող գաղափարները, իրենց խորքին մէջ մի՛շտ նոյնն են։ Ուստի՛ Հայ ժողովուրդը նոյն ժողովուրդն է։ Ու անշուշտ՝ Հայ ժողովուրդը նոյնն ըլլալով հանդերձ, անիկա ներկայիս կը գտնուի տարբեր իրականութեան մը մէջ ու այս իրականութիւնը ունի՛ իր սեփական անհրաժեշտութիւնները, որոնք Հայ ժողովուրդին անհրաժեշտութիւններն են և որոնք, սակա՛յն, գոյութիւն իսկ

չունէին ժամանակին։ Ուրեմն՝ Հայ ժողովուրդին այս նո՛ր ու ներկայ անհրաժեշտութիւնները աւելցած են Հայ ժողովուրդին վրայ։ Ու այս անհրաժեշտութիւններուն հետեւանքով, հա՛յ ուսուցիչին, ինչպէս հա՛յ քահանայի՛ն, հայ կուսակցականի՛ն, հայ գրողի՛ն ու հա՛յ անհատին պարտականութիւններն ու պատասխանատուութիւններն ալ աւելցած են։

Այս երկու հիմնական հաստատումները ընելէ վերջ երբ կը նայիմ քեզի՛, հայ ուսուցիչ, ես քեզ չե՛մ գտնիւր Հայ ժողովուրդին վարժարաններուն մէջ։ Ու այս բացակայութեան պատճառը, թե՛րեւս հետեւեալն է. — Անոնք որոնք քեզ կանչած են վարժարանին մէջ, քեզ իբրեւ պատճառեալ մը միայն կը նկատեն։ Կամ՝ դուն քեզ միայն պաշտօնեայ մը կը նկատես։ Ա՛րդ, ինչպէս հայ քահանան, նոյնպէս դո՛ւն, հա՛յ ուսուցիչ, պատճառեալ մը ըլլալէ աւելի բան մըն ես։ Պէ՛տք է ըլլատ։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ դուն հա՛յ ես և որովհետեւ քու կոչումիդ խոյանքովն է որ դուն ազատօրէն ընտրած ես քու ասպարէզդ։ Բայց ո՛րն է այն կոչումը որ դուն կը զգաս քու մէջդ։ Բայց ո՛րն է այն նպատակը որ կը հետապնդես դուն, Հայ ժողովուրդին վարժարանին մէջ։ Ըսել կ'ուզեմ. — որն է այն յարաբերութիւնը որ կայ քո՛ւ և Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան միջեւ։ Այսինքն՝ ո՛րն է քու արժէքդ։ Ո՞րն է Հայ ժողովուրդին այն արժէքը որ դուն գործունէութեան մէջ կը դնես, Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ, այս իրականութիւնը ոտքի բռնող հայ պատանիներէն ներս, լոյսի կենդանի՛ աղե՛ր բանալով։

Հա՛յ ուսուցիչ, ուսուցիչները չեն որ ոտքի կը բռնեն վարժարանները, ինչպէս քահանաները չեն որ եկեղեցին կը բռնեն ոտքի։ Բայց ինչպէս քահանաները եկեղեցին, նոյնպէս ուսուցիչները վարժարանները կը քանդեն։ Ու ա՛յնքան տան որ Հայ ժողովուրդը, իր ներկայ անհրաժեշտութեան համար անհրաժեշտ եղող ուսուցչութիւնը չունենայ, պարտապի՛ն մէջ դարձող ջրաղացներու նման, դո՛ւր են Հայ ժողովուրդին վարժարանները։ Ու դո՛ւն, հայ ուսուցիչ, դո՛ւն ես որ կրնաս և պարտաւոր ես ստեղծելու անհրաժեշտ հայ ուսուցչութիւնը։ Ու այս ստեղծագործութեան համար, անհրաժեշտ է որ, բարոյական տրարքով մը, դուն վերադարձնաս Հայ ժողովուրդին և ընդունիս զայն, իր ներկայ իրականութեան մէջ այնպէ՛ս ինչպէս որ է անիկա։ Այսինքն, մասնակցի՛ս Հայ ժողովուրդին կեանքին, ինչպէս կը մասնակցէին ժամանակին անոնք որոնք այս օր տրամաբանքով և հեղինակութեամբ «վարժապետ» կը կոչես դուն ու քեզի նման՝ բողոքութիւն ուրիշ հա՛յ մտաւորականներ։ Ու այս «վարժապետները» ու

րոնք թերեւս քեզմէ աւելի տգէտ էին, բայց իրենց տգիտութեան մէջն իսկ, էին քեզմէ՝ աւելի արժեքաւոր: Ու կարեւորը՝ ամէն տեղ ու ամէն ժամանակ արժէքն է:

ՆԱՄԱԿ ՀԱՅ ԳՐԱԳԵՏԻՆ

Կ'ընդունի՛մ քու վիճակիդ ողբերգական հանգամանքը ու կը խնդրեմ քեզմէ՝ որ դուն ալ ինծի հետ ընդունիս հետեւեալ հաստատումը. քու ողբերգական վիճակիդ պատճառը մեր ժողովուրդը չէ, ա՛յլ այս պատճառը դուն իսկ ես: Այսինքն մեր ժողովուրդին մէջ քու բռնած դիրքդ է ու այս դիրքը՝ ուրացում մըն է: Արդարեւ Ո՞վ ես դուն մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ: Ի՞նչ կ'ընես դուն: Ո՞րն է այն յարաբերութիւնը որ կայ քո՛ւ և մեր ժողովուրդին միջեւ: Աւելի՛ն, Ո՞րն է այն անհրաժեշտութիւնը որ դո՛ւն կը ներկայացնես մեր ժողովուրդին համար: Ու ի՞նչ իրաւունքով, տեւականօրէն դուն զքեզ կը պահանջես մեր ժողովուրդէն, առանց դուն զքեզ մեր ժողովուրդին տալու: Բացայայտ է— Դուն կը մերժես դուն զքեզ մեր ժողովուրդին, ինչպէս կը մերժես դուն մեր ժողովուրդը քու մէջդ ու ինքն իր մէջ:

Հակասութիւնները, մեր ներկայ իրականութեան մէջ, ամէն տեղ ներկայ են, գիտե՛մ: Բայց այս հակասութիւնները, ո՛չ մէկ գործի և ո՛չ մէկ անհատի մէջ այնքան անպատշաճօրէն չեն որքան քու գործիդ և քու մէջդ, հայ գրագէտ: Ու բազմաթիւ են պատճառները այս անպատշաճութեան որ բոլ անփական անպատշաճութիւնդ է: Ես կը յիշեմ հիմա, անոնցմէ մէկը միայն, որ անշուշտ գլխաւորն է և որ կը պարփակէ իր մէջ բոլոր միւսները: Ահաւասիկ. Դուն գրագէտ մըն ես կամ՝ տեւականօրէն կը տեսնուես գրագէտ մը ըլլալ միայն մեր ժողովուրդին մէջ ու քու այս տեսնումքդ իսկ, կը դատապարտէ զքեզ մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ: Ու ամէն գրագէտի մէջ կայ արուեստագէտը ու ամէն արուեստագէտի մէջ՝ ազատութիւնը: Ու ազատութեան մէջ մարդկային էակը է ա՛յն ինչ որ է իրապէս: Ու դուն հակասութիւններու անտառ մըն ես: Ու քու գործիդ հակասութիւնները քու անձիդ հակասութիւններն իսկ են: Ու ես կը սիրեմ յուսալ որ՝ քու հակասութիւններդ կը բխին քու տգիտութենէդ, քու անգիտակցութենէդ և քու յուսահատութենէդ:

և ոչ թէ՝ քու վատութենէդ և քու այլասերումէդ: Ու այս յոյսն է որ զիս կը մղէ գրելու քեզի այս նամակը, որուն բառերը կ'ուզէի որ ըլլային պարզ, մէկի՛ն ու խաղաղ:

Հայ գրագէտ, ամէն անգամ որ ես կը մտածեմ իմ մասին կը մտածեմ նաեւ քու մասին: Ու ասիկա՝ որովհետեւ մեր միջև կայ եղբայրակցութիւն մը որ կը կառուցանէ մեր ինքնութիւնը, այսինքն՝ ինքնութիւնը ա՛յն սերունդին որուն մասերն ենք մենք, ինչպէս այս սերունդը մէկ մասն է մե՛ր ժողովուրդին: Ու այս եղբայրակցութիւնը, իմ մէջս կ'արթնցնէ՝ Քօրնէյի սա տղին ամբողջ տարողութիւնը ու իրաւունքը կուտայ ինծի, գրեթէ ամէն օր պոռալու զայն՝ նայելով քեզի, կանչելով քեզ ինծի հետ: Թերեւս գիտես. — Քօրնէյ զայն դրած է հայ իշխանի մը բերնին մէջ ու հայ իշխանը կը պոռայ զայն ուրիշ հայ իշխանի մը՝ մտածելով ի՛ր, իր ընկերոջ և Աստուծոյ Որդւոյն մասին, մինչ ես կ'արտասանեմ զայն, մտածելով քո՛ւ մասին, մտածելով ի՛մ մասին ու մտածելով՝ մեր ժողովուրդին մասին:

Allons mourir pour lui, comme il est mort pour nous!

Ու ինծի համար անկարելի է չմտածել հոս, Աստուծոյ Որդւոյն մէկ պատգամին մասին — եթէ սերմը չմեռնի...

Ու անշուշտ, հայ գրագէտ, գրականութեամբ չէ որ կրնաս դուն մտնել և կենա՛լ, (մեռնի՛լ և ծնի՛լ և զարգանալ) Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ, ինչպէս այս հրատարակութեան ընթերցողները ինձմով չէ որ կրնան մտնել ու կենալ: Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ, այլ՝ իրենց անձնական ու ներքին արածովը, որ իրենց գերագոյն ճշմարտութիւնն է: Այսինքն՝ իրենց մասնակցութեամբ: Այսինքն՝ մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ իրենց բերած կենդանի վկայութեամբը: Ու ես գիտե՛մ, հայ գրագէտ, որ այս ճշմարտութիւնը ամենէն աւելի մե՛ծ է քու մէջդ, որովհետեւ մե՛ծ է քու անձնական արածդ: Ու Հայ ժողովուրդին անհրաժեշտ եղողը քու մասնակցութիւնդ է, քու կենդանի՛ վկայութիւնդ է: Ու քու ամբողջ արժեքդ Հայ ժողովուրդին ներկայ իրականութեան մէջ բերած քու մասնակցութիւնդ է: Բոլ վկայութիւնդ է:

ՎԱԽԵՐԱԹՈՒՂԹԵՐ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ
ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՆ

Յաճախ կը մտածեմ քու մասիդ, ո՛վ մարդ, որ պիտի ծնիս ու ապրիս մեր ժամանակէն դարե՛ր յետոյ, ու իմ ամբողջ էութիւնս կ'ողողուի երջանկութեամբ, ի տես քու մարդկային գիտակցութեանդ: Ու դուն պիտի ամչնաս ներկայ մարդկութեան համար, ինչպէս ես կ'ամչնամ հի՛մա, քու տեսիլքիդ առջեւ, ինքզինքիս համար, մեր ժողովուրդին համար ու մանաւանդ՝ ներկայ մարդկութեան համար: Ու քու դատողութիւնդ ծա՛նր պիտի ըլլայ, գիտեմ:

Իայց որպէսզի, մեր ժողովուրդին վրայ բերած քու դատողութիւնդ աւելի արդա՛ր ըլլայ ու մեր ժողովուրդին պատճառաւ քու զգացած ամօթդ՝ նուազ կարծր ու նուազ այրող, ես քու ուշադրութեանդ կը յանձնեմ այս էջերը: Անոնց մէջ դուն պիտի գտնես այն արժէքները, որոնք մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեանն են և որոնք կ'անտեսուին մեր մտաւորականութեան կողմէ: Եթէ մեր գիրքերն ու մեր թերթերը տային՝ մեր ժողովուրդին ներկայ իրականութեան այս արժէքները, ես քաջութիւնը պիտի ունենայի լռութեան և խաւարին մէջ մեռնելու: Իայց մեր մտաւորականութիւնը կը մոռնայ զանոնք: Ու ես կ'ուզեմ յիշեցնել քեզի. — ես չեմ մոռնար զանոնք ու չեմ մոռնա՛ր մանաւանդ՝ ուրիշներու մոռացումէն զանոնք փրկելու անհրաժեշտութիւնը: Հայ ժողովուրդը իր ներքին ու արտաքին վտանգներէն փրկելու յաւակնութիւնը չէ՛ որ կայ մէջս և որ կը մղէ զիս մտածելու և գործելու, այլ՝ իմ մէջս կայ կա՛մքը փրկելու իմ անձիս մարդկութիւնն ու իմ հայ անձ մը ըլլալու հանգամանքս: Ու այս փրկութիւնը՝ իմ մէջս ու մէջը մեր ժողովուրդին ու մէջը մարդկութեան ու տիեզերքին: Աւելի՛ն, իմ մէջս կայ կամքը փրկելու պատիւը իմ մարդկային էութեանս ու իմ հայ անձ մը ըլլալուս պատիւը: Ապացո՛յց. — ինձի համար կարեւորը իմ իրաւունք ունենալս է և ո՛չ թէ՛ իմ իրաւունքիս

ճանաչումն և հաւանութեան արժանանալը բոլորին կողմէ: Այսինքն ո՛չ թէ՛ շա՛նք իմ իրաւունքիս: Ու ասիկա՝ ոչ միայն երբ ես կանգ կ'առնեմ իմ անձիս առջեւ, այլ նաեւ՝ երբ ես կանգ կ'առնեմ առջեւ մարդոց ու առջեւ աշխարհին:

Ու գիտցի՛ր, ո՛վ մարդ. — ո՛չ մէկ տեղ և ո՛չ մէկ ատեն և ո՛չ ոքի առջեւ, ես երբե՛ք չուրացայ իմ մարդ մը և հայ մը ըլլալս ու ես երբե՛ք չամչցայ իմ հայ մը ըլլալուս և իմ մարդ մը ըլլալուս համար: Ու ասիկա՝ որովհետեւ ես իմ մեջս, այսինքն՝ Հայ ժողովուրդին ներկային մեջն իսկ տեսականօրէն ես զսա՛յ արժեքներ ու այս ներկա՛յ արժէքներուն միջոցաւն է որ ես կրցի բռնել և ըմբռնել Հա՛յ ժողովուրդին անցեալին արժէքները:

* * *

Ամէ՛ն հայու ծանօթ է, Ֆրանսա՛յ երիտասարդութեան պարտադրութեամբ զինուորական ծառայութիւնը: Ու անշուշտ, հեռու չէ այն օրը, ուր զինուորական ծառայութիւնը պիտի պարտադրուի հա՛յ երիտասարդութեան՝ ուրիշ գաղութներու մէջ ալ:

Ու այս նոր իրականութեան մասին, մեր օրաթերթերը հըրատարակեցին խմբագրականներ, ինչպէս իրենց բարի սովորութիւնն է: Սակա՛յն, ո՛չ մէկ խմբագրականի մէջ, ես չհանդիպեցայ դիտողութեան մը, որ մատնանիշ ընէր, այս նո՛ր իրականութեան իսկ պատճառաւ, Հա՛յ ժողովուրդին բնութեան ցուցայայտած արժեքները: Ընդհակառակը: Ինչ որ գրուեցաւ մեր թերթերուն մէջ, անպատուաբեր էր մեզի համար: Ու ասիկա՝ որովհետեւ անիկա չէր արտայայտութիւնը, այս նո՛ր իրականութեան դէմ, մեր ժողովուրդին բռնած ճշմարիտ դիրքին: Նոյն իսկ, հայ խմբագիր մը համարձակեցաւ գրելու՝ թէ հայ երիտասարդութիւնը կը խուսափի ու կը վախնայ զինուորութիւն ընելէ, որովհետեւ «վարժուած չէ՛ տիտիային»: Ու յետոյ՝ որովհետեւ «Ֆիզիքական տոկոսնութիւն» չունի: Ես հիմնովին սխալ կը գտնեմ այս երկու դիտողութիւններն ալ. մանաւանդ՝ երկրորդը: Ու կ'ընդօրինակեմ հետեւեալը՝ որ գրած է Ֆրանսա բնակող հայ երիտասարդ մը. — «Հաստատապէս կ'ըսեմ թէ՛ զինուորութիւնը ո՛չ մէկը չէ սարսափեցուցած, սակայն, բոլորը կը զայրացնէ այն պարագան թէ, ինչու տասնեակ մը տարիներով իբր անպէտ՝ եկւոր օտարներ՝ հազար ու մէկ նեղութիւններով, զլուխ ծռած գերիներու պէս՝ հալածուէինք հոս ու հոն, քանի որ մեզի Ֆրանսայի պիտանի են նկատելու և կ'ենթադրեն այն պարտադրութեան որ յատուկ է Ֆրանսացիին»: Ես եմ որ կը ստորագծեմ:

Յետոյ՝ կ'ընդօրինակեմ նաեւ հետեւեալը նամակէ մը՝ որ գր-

րած է ինծի Ֆրանսա բնակող պարզ և գործաւոր երիտասարդ հայ մը։—

«Եւ սակայն, զինուորութեան խնդիրը՝ որ թէև 22 տարեկանէն վեր եղողներուն առ այժմ ոեւէ կարգադրութիւն չկայ, եւ սակայն միտքս կը զբաղեցնէ, ինչպէս շատերուն (միտքը)։ Երբեմն կը խորհիմ, առաջին առթիւ երթալ զինուորագրուիլ, երբեմն ալ կ'ըսեմ՝ մնամ «հայմաթլոս» (անհայրենիք, բախտախընդիր, բաւը գերմաներէն է)։ Ամէն պարագայի տակ, քաղաքացի Բլլալը սիւրսիս շաւ չիսօսի, երբ այդ ժողովը մըն է (faveur) եւ ոչ թէ իրաւունք մը, ինչպէս Ամերիկայի մէջ։ Նոյն իսկ աւելի՛ գէշ բան մըն է ասիկա։ Կարծես մոլորեցկանի մը արուած ողորմութեան նման ինծի արուած ողորմութիւն մըն է։ Եւ այս պարագան (իրականութիւնը ըսել կ'ուզէ իմ բարեկամս) զիս խորապէս կը վիրաւորէ իմ արժանապատիւութեանս մէջ։ Խաբուելու աստիճան ալ միամիտ չեմ, որ հաւատամ թէ՛ նոյն իսկ այս շնորհը, այս ողորմութիւնը, միմիայն իմ բարիքիս համար է։ Անիկա ցուցամօլիկ քրիստոնիայի մը ըրած բարիքին նմանող բան մըն է, որմէ ամենեւնի առաջ ի՛նքն կ'ուզէ օգտուիլ։ (Բոլոր ստորագծումները իմ կողմէս են)։

* * *

Կ'արտաստպեմ հետեւեալը «Յուսարեր» օրաթերթէն որ ինքն ալ, իր կարգին, արտաստպած է «Ազգակ»-էն ու այս վերջինը՝ Հալէպ հրատարակող ֆրանսերէն թերթէ մը։

«Պոսթան Փաշա» հայկական նոր թաղին մէջ հաստատուած կարգ մը հայ գաղթականներու գէմ վերջերս իրենց բնակարաններէն արտակսման վճիռ արուած էր, Հալէպի տեղական դատարաններուն կողմէ։ Ի՞նչու. պարզ անոր համար որ, անոնք ծայր աստիճան թշուառութեան մատնուած ըլլալով, չեն կրցած վճարել փոխարժէքը իրենց գնած հողերուն։

Անցեալ շաբաթ օր, Մէյտանի պահակատունէն զրկուած տասնեակ մը ոստիկաններ կը հասնին հայկական թաղը, դատարանին վճիռը գործադրելու համար։ Սակայն, անոնք կը բախին բռնուն ընդդիմութեան մը, երբ կը փորձեն իրենց բնակարաններէն դուրս նետել խնդրոյ առարկայ հայ թշուառ գաղթականներուն ընտանիքները։

Արդարեւ, այրերը բացակայ ըլլալով տուններէն, կիները պարտք կը համարեն իրենք պաշտպանել իրենց բնակարանները և կը փորձեն արգելել անողորմ վճիռին գործադրութիւնը։

Ոստիկանները կիներու բողոքներուն կը պատասխանեն նախ

կողիտ նախադիմութիւններով և ապա-բիրտ յարձակումներով, որոնց իրենց մասնակցութիւնը կը փութան բերել նաև ոստիկաններուն ընկերացող կալուածատէրերն ու բեռնակիրները։

Կարծես այսքանը բաւական չըլլար, շուտով այս վերջիններուն օգնութեան կը հասնին տասնեակ մը ոստիկաններ ևս, որոնք անյուր հայհոյանքներով կը նախատեն հայ հէք կիները ու իրենց ձեռնափայտերով կը յարձակին անոնց վրայ։ Բայց զոհերը, իրենց յուսահատական դիմադրութեան մէջ կը յաջողին խել յարձակողներէն շատերուն ձեռնափայտերը, փախուստի մատնելով զանոնք։

Պահ մը վերջ դէպքին վայրը կը հասնին 25 ոստիկաններ ևս, կեդր. քովիսէրին առաջնորդութեամբ և «կարգը վերահաստատելու» համար, իրենց կարգին կը յարձակին դրդուած բազմութեան վրայ ու կը սկսի զարհուրելի խոշտանգում մը որ կը տևէ ամբողջ երեք ժամ։

Տասնեակներով հէք կանայք կը ծեծուին անօրինակ վայրագութեամբ մը և գործէն նոր վերադարձող բազմաթիւ ընտանիքի հայրեր կը ձերբակալուին։ Հալէպահայոց Առաջնորդի միջամտութեան շնորհիւ, սակայն, վերջ կը գտնէ խոշտանգումը, երբ Սրբազան Հօր պահանջով կը հեռանան ոստիկանները և շուտով կը վերահաստատուի հանգարտութիւնը։

Բազմաթիւ կիներ վիրաւորուած են և շատեր վիժում ունեցած, սաստիկ վախէ և յուզումէ։

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԵՐ

Կ'արտատպեմ հետեւեալ բերթուածը, Աթենք հրատարակող «Արեւազալ» ամսաթերթէն: Անոր հեղինակն է Սար. Սահակեան՝ որ արդէն հրատարակած է «Զորավանք» անուան ներքեւ, բանաստեղծութիւններու հատոր մը:

ԱՅՍՔԱՆ ՏԱՐԻ...

Այսքան տարի՝ կը շնչեմ այս արեւին տակ օտար,
Առանց որ թե՛ մը կապէ զիս դեռ հողին ու ջուրին.
— Արմատախիլ ու հազիւ տարատնկուած իբրեւ ծառ,
Ոստերն որուն ամէն օր հետըզհետէ կը ծիրի՛ն:

Հողին վըրայ, այլ սակայն գերթ թաղարի մէջ անձուկ,
Զերմանոցի մը իբրեւ բանտարկուած ծածքին տակ...
— Կ'անցնին հովեր խնդութեան, ընդվըզումի հովեր տաք՝
Առանց որ գէթ այցելէ ոստերուս դո՛ղ մը ծածուկ...

Ինչպէ՛ս գըրել անանուն ողբերգութի՛ւնը երբեք՝
Անհայրենիք մանկութեան, պատանութեան սրտաբեկ,
Ու տարագիր աշնանալ ըսպառնացող օրերուն...

Ո՛ւր փոթորիկ մը ներքին կամ փոթորիկ մը ուրիշ՝
Որ խըլէր ծառն՝ իր ամուլ մենութենէն ամբարիշտ,
Ու զայն նետէ՛ր վերըստին հայրենի խօ՛ւ հովերուն...:

Կ'արտատպեմ հետեւեալ յօդուածէ մը, որ հրատարակուեցաւ վերջի-ջրս «Արեւ» օրաթերթին մէջ: Ֆրանսարենակ հայ երիտասարդ մըն է զայն զը-քողը, որ կը ստորագրէ Ա. Ռազմունի եւ որ անձանօթ է ինծի:

«Ես երիտասարդներու բանակէն մին եմ, որ կ'ընդվզիմ ան-ցեալ սերունդին դէմ, սակայն առանց կիրքի ու ցաւելով իրենց ապագարձ թշուառութեան ու մեր երիտասարդ ծերութեան վրայ: «Ի՞նչ պատրաստեց ու մեզի ի՞նչ տուաւ հին սերունդը: Անոնք որ դիտել գիտեն ու կը դատեն իրենց խղճին համաձայն, այդ հարցումին առանց խոր կսկիծի և սուգի չեն կրնար պա-տասխանել, որուն մէջն է մեր քառորդ դարու թշուառութիւնը:

«Արդարեւ մենք նախ քան մեծ եղեռնը չարութեան անգի-տակ պատանիներ էինք ու կը սիրէինք մեր հայրերը, մեր նման-ներն ու մտքերնուս չէր կրնար անցնիլ իրարու դաւաճանել, մէկգմէկու միս ուտել:

«Ողջակեզի օրերուն անօթի, մերկ և հուրի-սուրի մէջ, մենք չար չէինք ու իրարու հանդէպ նեցուկի տեղ կը ծառայէինք: Մէկ պատու հացը կը կիսէինք մեր նմանին հետ ու վիշաք մէ-կուն՝ անտարբեր չէր թողեր միւսը: Անցան դժոխային օրերը: Աշխարհի հրաքուխը՝ ըստ երեւոյթի խաղաղեցաւ ու մենք մեզ քառնք հեռաւոր երկիրներու մէջ:

«Հակառակ մեր ուժասպառ վիճակին, մեր սիրտը կը բա-բախէր անցեալին ու մեր ապագային հեռանկարով:

«Այն օրերուն եթէ գտնուէին խղճամիտ ու անաչար մեր հայ-րերը, եթէ ըլլային հեռաւոր ու մեզ կազմակերպէին ապագային համար, կասկածէ դուրս է թէ՛ այսօր կ'ունենայինք մեծով փոք-րով մէկ կամք ու կը պատկանէինք նո՛յն զանգուածին: Այդ օրե-րուն (1923էն սկսեալ) մեր մէջ չարութիւն չկար ու հայ անունէն խօսողը մեր սրտին կը խօսէր ու կը մեծնար մեր աչքին: Այդ օ-րերուն ի՞նչ որ հրամցուեցաւ մեզի՝ առանց կասկածի, մխրճուե-ցաւ մեր սրտին: Մենք խմո՛ր էինք ու կաղապարուելու պէտք ունէինք: Այդ դժուար դործ չէր:

«Ոսումը մը մարդիկ, բոլորն ալ հայ, անցեալով զանազան քաղաքական կուսակիցներ, այլ և այլ անուններով մօտեցան մե-զի ժպիտով, խոստումով, մեծամեծ յոյսով և համոզիչ հաւատքով: Դժուար չէր կողմնակիցներ ճարել, դժուար չէր կէս ժամուան հառէ մը ետքը կուսակիցներ արձանագրել ու անոնց վրայ տուրք մը հաստատել, ու դժուար չէր անոնց սրտերը բաբախել տալ:

անցեալի դրուագներով ու զիրենք կապել աներեւոյթ ապագային:

«Եթէ գիտնայիք թէ ի՞նչ խանդավառութեամբ կը ծախանա-
րէինք հերոսներու յիշատակը, եթէ գիտնայիք թէ հոգեկան ինչ-
պիսի՝ գոհունակութիւն էր լսել յուսադրիչ խօսքեր, որոնք մեզ
կը տանէին մինչև կոյր պաշտամունքի, անպայման պիտի համոզ-
ուէք թէ մեր պատանիները աւելի՛ քան հայ էին և պատրաստ՝
ամէն գոհողութեան յանուն ազգասիրութեան, յանուն հայերու
անբաժան երայրութեան: Այս ճշմարտութիւնը, սակայն, մնաց
պատանիներու սրտին մէջ ու երբեք չհասկցուեցաւ նոր կազմա-
կերպով գաղութի ղեկավար տարրին կողմէ: Այդ ղեկավար տար-
րը, մտածելով, գործելով մէկ մտքով, ոյսինքն՝ իրեն կուսակից-
ներ ճարել, ժամանակ չի գտաւ անդրադառնալու թէ ըրածը՝ օգ-
տակար գործ էր թէ նոր ձեւի թշուառութեան մը սկզբնաւո-
րութիւնը:

«Բոլորիս հասկնալի է պատանեկութիւն մը, որ լեզուապատառ
ազատած էր անորակելի սպանդէն, թողլով հայրենի երկիր, սի-
րելիներու անշիրիմ գիւր ու հեռացած մորմոքուած սրտով,
վրէժխնդիր՝ զգացումով ու անկայուն, լքուած ներկայի մը սար-
սափով: Բոլորս կ'ըմբռնենք այժմ, թէ այդպիսի սրտերը դէպի
բարին կամ չարը տանիլ պատանական մարդոց կողմէ իսկ, խա-
ղալիք մըն էր այդ օրերուն:

«Դժբախտաբար այդ անձերը պատանական անձինք չեղան,
որոնց մէջ գուցէ խղճամիտներ գտնուէին, այլ նախկին կազմա-
կերպութիւններու տիպոսաւոր ղեկավարներ եղան, որոնք մեր
անգիտակ հոգիները լեցուցին, մեր նոր բացուող աչքերը չլա-
ցուցին իրենց պերճախօս անցեալով և շողշողուն տիպոսաւոր
զարդանշաններով:

«... Այս (ներկայ) երիտասարդութիւնը տարիներով ճառեր, դա-
սախօսութիւններ է լսէր, անհամար յօդուածներ է կարդացեր ու
այսօր կը մտածէ այդ բոլորին առաջ բերած օգուտներուն և մեա-
սին մասին: Երիտասարդութիւնը այսօր հաստատապէս կ'ըմբռնէ՝
թէ այդ բոլորը ո՛չ միայն ակնբախ օգուտ մը չէ ունեցած մեր
միակամութեան տեսակէտով, այլև մեզի գրգռել է իրարու
դէմ, չարացուցել է վառ ոչինչի և ի շահ այս կամ ա՛յն կազ-
մակերպութեան, որուն հետեւանքները եղան այսօրուան մեր ան-
կազմակերպ վիճակը, իրարու հանդէպ անհաւատութիւնը, և սար-
սափելի կոսակածը որ կոյ մէկ անհատէն միւսը և մէկ կազմա-
կերպութենէն միւսը: Մինչդեռ, իրականութեան մէջ, մե՛նք, իբ-
րև իրաւագուրդ, հայրենագուրդ ու բախտակից՝ պէտք էր մէ-
կըզմէկու նեցուկ ըլլայինք, ազգային միակամ մարմին մը ունե-
նայինք, ամէն բանի պատրաստ:

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

Ի սէր յատկութեան, ի սէր ճշգրտութեան ու ի սէր կար-
գապահութեան ու մանաւանդ՝ ցոյց տալու համար՝ թէ ես ամէն
բանէ առաջ, պատասխանատուութիւն մը կը ստանձնեմ, կուտամ,
այս էջերուն համար հետեւեալ բացատրողականը: Ու ասիկա՝ ան-
շուշտ, իմ կարելիս սահմաններուն մէջ, քանդելու համար այն
պղտորութիւնները, այն անճշգրտութիւններն ու այն անիշխանա-
կանութիւնը մտքի ու սրտի, որոնք մեր մտաւորականութեան
յատկանիշերն են և որոնք ողորած են մեր կեանքը:

Այս էջերը բաժնուած են երկու մասերու: Առաջին մասին
մէջ, ամէն տեսակ հայերէն գիրքերու վրայ է որ պիտի գրեմ,
մի՛շտ հետամուտ ըլլալով գտնելու և մտանալի ընելու անոնց
մէջ, ինչ որ զանոնք կը բռնէ ոտքի, ինչ որ մեզի համար ան-
հրաժեշտ է անոնց մէջ և ինչ որ կրնար անհրաժեշտ ըլլալ ա-
նոնց մէջ, մեզի՛ համար, և որ բացակայ է: Ուրեմն, այս էջերուն
միջոցաւ ես պիտի՝ չպատմեմ նիւթերը գիրքերուն, արուեստի
մտահոգութիւններ պիտի չուենեմ նկատի և ոչ ալ՝ սկզբունք-
ներ է որ պիտի փորձեմ սահմանել: Այս էջերուն մէջ քննադա-
նութիւն մը չէ որ ի գործ պիտի դրուի և ոչ ալ՝ միայն տպու-
րութիւններ պիտի արտայայտուին: Այսինքն՝ ո՛չ այն գրախօսու-
կանները որոնք կ'երեւան մեր թերթերուն և ամսագրերուն մէջ
և որոնք զուրկ են ոեւէ՛ տառախնութենէ և ոեւէ՛ արդիւնագոր-
ծութենէ:

Աւելին: Ես մտանաւորաբար պիտի արտայայտուիմ ա՛յն գիր-
քերուն մասին, որոնցմով, հեղինակները ո՛չ թէ միայն ճառ մը
կը խօսին մեզի, այլ՝ մեր ներկայ իրականութեան մէջ, կը բե-
րեն իրենց մասնակցութիւնը, իբրեւ կենդանի՝ վկայութիւն մը:

Երկրորդ բաժնին մէջ պիտի գրեմ օտար գիրքերէն անոնց
մասին միայն, որոնք, ոեւէ ձեւով, օգտակարութիւն մը կրնան բե-
րել մեր ժողովուրդին և ոչ թէ՛ իմ բոլոր՝ կարգացած գիրքե-
րու մասին: Ու այս բնորութիւնը պիտի չընեմ, օտար հեղինակ-
ներուն մեր ժողովուրդին հանդէպ նպաստաւոր գիրք մը բռնած
ըլլալուն համար և այս գիրքին մէջն իսկ գտնելով անոնց ար-
ժէքը, ինչպէս սովորութիւն է ընել մեր մէջ, այլ՝ նկատի առնե-
լով հետեւեալ երկու մտահոգութիւնները միայն, որոնք այս ընտ-
րութեան պատճառներն են—

Առաջին. — Իրր օտար գիրքերու յայտնաբերած ճշմարտու-
թիւնները, առանց մեր ժողովուրդին համար ալ հետաքննութիւն-
ներ ըլլալու, կրնա՞ն մեր ժողովուրդը սխալ քայլերէ հեռացնել,
իբրև աղբարարութիւն մը ծառայելով մեր ժողովուրդին:

Երկրորդ. — Երբ օտար գիրքերու յայտնաբերած ճշմարտու-
թիւնները, կը լուսաւորեն և կը բեղմնաւորեն մեր ժողովուրդին
մարդկայնութիւնը ու հայ անհատին մէջ կ'արթնան մարդը:

Այս երկու մտահոգութիւնները միայն ու ասիկա՝ որովհետեւ մնացեալը զո՛ւրկ է կարեւորութենէ, զո՛ւրկ է անհրաժեշտութենէ, զո՛ւրկ է արժէքէ։ Ու բոլոր այն գործերը, որոնք զո՛ւրկ են կարեւորութենէ, անհրաժեշտութենէ և արժէքէ, բաժինն են տանո՞նց՝ որոնք զո՛ւրկ են կարեւորութենէ, անհրաժեշտութենէ և արժէքէ։

ՀԱՅԵՐԷՆ ԳՐԲԵՐ — ՐԱՖԳԻ ԵՒ ԻՐ ԳՈՐԾԵՐ

Հետեւեալը ամփոփումն է այն յօդուածին՝ որ գրած եմ վերոյիշեալ գրքին մասին։ Ամփոփման պատճառ՝ հատորին ծաւալը։

Րաֆֆին, ինքն իր մէջ, աւելի մեծ կարեւորութիւն և արժէք ունի քան այն որ մեզի կը արուի այս գրքին մէջ։ Ու բոլոր անոնք որոնք փորձած են զայն ներկայացնել, աւելի՛ կ'արժեն քան իրենց գրութիւնները։ Պէտք է գոհանալ այս հաստատումններով ու ապաստանիլ զայրոյթի, դառնութեան և արհամարանքի մէջ նայելով այս գրքին ու սիրոյ և վստահութեան մէջ՝ նայելով Րաֆֆին։ Որովհետեւ այս գիրքը կը հաստատէ այն ախար որ հայ մտաւորականութեանն է և որ ազգային ու մարդկային արժեքներու ուրացումն է։ Ամէն ուրացում կը պարփակէ ազգայնութիւն, անգիտակցութիւն, յուսահատութիւն կամ վատութիւն։

Ամէն դատողութիւն, ամէն բան ըլլալէ առաջ, դատողին հակացողութեան և արժէքին վրայ տարուած դատողութիւն մըն է։ Հո՞ս, իւրաքանչիւր յօդուածագիր, ինքզինքն է որ կը դատէ։ Առանց սերունդի հարցի։— միտ'յն մէկ երիտասարդ գրող իր մտանակցութիւնը բերած է գրքին։ Ուրեմն՝ այս գրքին պարունակութիւնը՝ երէց սերունդին Րաֆֆիի վրայ բերած դատողութիւնն է ու Րաֆֆիի ընդմէջէն՝ ինքն իր վրայ բերած դատողութիւնը։— Դարձեալ առանց սերունդի հարցի։— Խնչու նոր սերունդը չի բերեր իր դատողութիւնը Րաֆֆիի մասին։ Ասիկա անհրաժեշտ է մեր ներկայ իրականութեան։ Բազմաթիւ պատճառներով։— Նախ՝ իրական գործունէութիւն մը երիտ. սերունդին համար։ Այս գործունէութիւնը զայն կը ներմուծէ ժողովուրդին մէջ, իբրեւ կենդանի՝ իրականութիւն։ Այս իրականութիւնը հաղորդակցութեան մէջ կը գնէ զայն, ժողովուրդին հետ։ Այս հաղորդակցութեամբ ժողովուրդը զայն կը ճանչնայ ու իր արժէքը։ Ու իր գործով, անիկա կը մանէ մեր ժողովուրդին պատմութեան մէջ, որմէ միշտ կը խուսափի։ Այս գործը ներկայութիւն մը և վկայութիւն մըն է։ Կո՞ն նաեւ՝ երեք պատճառներ։— տե՛ս այս հատորին 15-16 էջերը։

Ես կը պատրաստեմ, որոնք են այն մտաւորական ու բարոյական արժէքները գործ ներկայ հայ երիտասարդութիւնը կրընայ գտնել Րաֆֆիի գործին մէջ։— որոնք են այն արժէքները, որոնք Րաֆֆիի ժամանակակիցները գտած են տեղը մէջ։ Բազմաթիւն։ Ես յանձն կ'առնեմ երիտասարդներու Րաֆֆիի մասին գրուածները հրատարակել։

Յաջորդ հասորներով կը հրատարակուիին։—

Ա. ՓՈՐՁԵՐ

Մարդ մը կ'ուզէ ապրիլ.

Ա. մաս - Ժողովուրդի մը զաւակը կը խոստովանի.

Բ. մաս - Ես ներկայ եմ.

Գ. մաս - Ես զինուոր եմ.

Հայ մարդ մը ինքզինքը կ'որոնէ.

Բ. ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բանաստեղծութիւններ.

Մենախօսութիւն Գիշերուան մէջ

Սէր

Արտաւազդ Առաջին — ողբերգութիւն.

} Բերքումներ

Գ. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Անգործ հայ մտաւորականի մը օրագիրը.

Քանգուած կամուրջներու առջեւ.

Մրկահաւը.

Լոյսեր խաւարին մէջ.

Դ. ՎԷՊ.

Մռայլ ոյժեր.

Ե. ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մեր պատմութեան, Եկեղեցիին, Ժողովուրդին մասին.

Անդրանիկի, Կոմիտաս Վարդապետի, Ինտրայի, Թլկատեցիի, Ն. Օտեանի, Վարուժանի, Սիամանթոյի, Բաճճիի, Վ. Թէֆէեանի, Յ. Օշականի, Ա. Ահարոնեանի, Ն. Արք. Դուրեանի մասին.

Ներկայ Հայ Նրիտասարգութեան, Գրականութեան, Բանականութեան մասին.

Ալէքի, Քլօտիլի, Ժիաի, Պենտայի, Մոռասի, Պառնսի, Յէֆարդի, Պղատոնի, Սրինոզայի մասին.

Զ. ՎԼԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Է. ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ.

Ը. ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԵՒ ԹՈՒՂԹԵՐ

Թլկատեցիէն, Վարուժանէն և Ն. Օտեանէն.

Տպարան ԱՍԿԱՆ-ՄԵՍԻՊՈՂ Գահիրէ

ՀՀ Ազգային գրադարան

910142842

ARCHAM DADERIAN

29, Rue Faggalah, Le Caire - Egypte.

Բաժանորդագրութեան պայմաններ

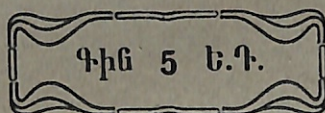
Զորս հաստի համար

ԵԳԻՊՏՈՍ { Գաղափարական բաժանորդագրութիւն:
Նուագագոյն բաժանորդագրութիւն 20 Է.դ.

Ամերիկա. — Նուագագոյն բաժանորդագր. 1½ տլար.

Ֆրանսա . — » » 30 Ֆրf.

Մնացեալ երկիրներ. — » » Էգպտ. դրամի հաշուով:

PRINTED IN EGYPT BY
SAHAG MESROB PRESS
25 SH. TEWFIK CAIRO.